

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНИХ ВІДНОСИНИ В ТВОРЧОМУ
КОЛЕКТИВІ ПІДЛІТКІВ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2319-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
Мовчан Дарія Сергіївна

Керівник: професор кафедри соціальної
педагогіки та спеціальної освіти, к.пед.н.
_____ Н.В. Заверико

Рецензент: _____

_____

Запоріжжя
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет _____

Кафедра _____

Рівень вищої освіти _____

Спеціальність _____

(шифр і назва)

Освітня програма _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« ____ » _____ 20__ року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ (СТУДЕНТЦІ)

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи _____

керівник роботи _____

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від « ____ » _____ 20__ року № _____

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи _____

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _____

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка

Студент _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 110 с., 5 таблиць, 3 рисунка, 99 джерел, 2 додатки.

Об'єкт дослідження: соціально-педагогічна діяльність у творчих колективах.

Предмет дослідження: соціально-педагогічні умови формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків (на прикладі оркестру народних інструментів).

Мета дослідження: на основі цілісного теоретичного аналізу наукових джерел і соціально-педагогічної практики визначити, обґрунтувати та експериментально перевірити соціально-педагогічні умови формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз літературних джерел; систематизація, порівняння та зіставлення різних поглядів на досліджувану проблему; емпіричні: діагностичні (включене спостереження, опитування, метод експертних оцінок, психодіагностичні методики); педагогічний експеримент; методи математичної статистики.

Теоретичне значення роботи полягає у здійсненні теоретичного аналізу понять, які утворюють підґрунтя формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків «колектив», «колектив підлітків», «творчий колектив», «творчий колектив підлітків», «творче середовище».

Практичне значення роботи полягає в розробці та впровадженні тренінгу «Щастя у творчості – крокуймо разом», соціально-педагогічного проекту «Оркестр починається з добра» та програми соціально-виховних заходів для підлітків «Готуємось до творчих досягнень».

Галузь використання: заклади позашкільної освіти, школи мистецтв заклади та установи культурно-дозвілєвої спрямованості.

ГАРМОНІЙНІ ВІДНОСИНИ, ПІДЛІТКИ, ТВОРЧИСТЬ, ТВОРЧИЙ КОЛЕКТИВ, СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ, СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

SUMMARY

The qualification work: 90 pages, 5 tables, 3 pictures, 99 sources, 2 addenda.

Object of the study: socio-pedagogical activity in creative teams.

Subject of the study: socio-pedagogical conditions for the formation of harmonious relations in the creative team of adolescents (on the example of an orchestra of folk instruments).

The aim of the study: on the basis of a theoretical analysis of scientific sources and socio-pedagogical practice to determine, justify and experimentally test the socio-pedagogical conditions for the formation of harmonious relations in the creative team of adolescents.

Research methods: theoretical: an analysis of literary sources; systematization, comparison and juxtaposition of different views on the researched problem; empirical: diagnostic (included observation, survey, method of expert assessments, psychodiagnostic techniques); pedagogical experiment; methods of the mathematical statistics.

The theoretical significance of the work lies in the theoretical analysis of concepts that form the basis for the formation of harmonious relations in the creative team of adolescents «team», «team of teenagers», «creative team», «creative team of teenagers», «creative environment».

The practical significance of the work is to develop and implement the training «Happiness in creativity – let's walk together», the socio-pedagogical project «The orchestra begins from a good» and the program of social and educational activities for adolescents «Preparing for creative achievements».

Field of use: out-of-school education institutions, art schools, institutions of cultural and leisure orientation.

HARMONIOUS RELATIONS, ADOLESCENTS, CREATIVITY, CREATIVE TEAM, SOCIAL ACTIVITY, SOCIAL EDUCATION, SOCIO-PEDAGOGICAL ACTIVITY

ЗМІСТ

Вступ	7
Розділ 1. Теоретичні основи соціально-педагогічної діяльності творчих колективів підлітків	10
1.1. Творчий колектив як формуючий чинник соціальної активності підлітка	10
1.2. Соціально-педагогічна діяльність у творчих колективах підлітків	25
1.3. Особливості і стан формування гармонійних відносин у середовищі творчого колективу підлітків	38
Висновки до першого розділу	52
Розділ 2. Дослідження соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків	54
2.1. Соціально-педагогічні умови формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків	54
2.2. Експериментальна перевірка соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків	69
2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи	83
Висновки до другого розділу	91
Висновки	93
Список використаних джерел	97
Додатки	106

ВСТУП

Глобалізаційні процеси у світі, сутнісні трансформації у соціумі, руйнування усталених соціальних інститутів і пов'язане з цим зниження соціалізації підростаючого покоління створюють не найкращі умови для соціального виховання підлітків та вимагають пошуку сучасних форм і методів в діяльності соціального педагога. Серед потужних виховних засобів одне з центральних місць слід віддати творчій діяльності в цілому. Проте втрата її ролі в сучасному соціумі, застарілі підходи до розкриття творчого потенціалу дітей, підлітків, молоді суттєво ускладнюють та загострюють актуальність проблеми формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

У законодавчих актах та нормативних документах про освіту – Законах України «Про освіту» (2017), «Про позашкільну освіту» (2000), «Концепції нової української школи» (2016), Програмі «Нова українська школа у поступі до цінностей» (2018) підкреслено, що духовне становлення дітей і учнівської молоді, їх підготовка до активної, творчої, соціально значущої, сповненої особистісного смислу життєдіяльності є найважливішим складником розвитку країни. Для вирішення поставлених завдань соціальний педагог має одержати науково-практичні інструменти, які б дозволяли йому цілеспрямовано виховувати розвинену, соціалізовану й соціально активну особистість.

Проблема виховання духовних цінностей, формування міжособистісної культури підлітків є центральною в дослідженнях українських педагогів і психологів (І. Бех, І. Булах, Н. Мирончук, Г. Падалки та ін.).

У низці наукових праць (А. Макаренка, О. Леонтєва, В. Сухомлинського) доведено вплив виховання на формування і розвиток творчого потенціалу дітей і підлітків. Окремі аспекти активізації творчого потенціалу особистості у процесі практичної діяльності розглянуті у дослідженнях Ю. Стасевського, Н. Чернухи, В. Шабалова, О. Шевчук та ін.

Аналіз проблем підготовки соціальних педагогів для закладів освіти и та

осмислення процесів, специфічних для України, знаходимо у працях Т. Алексєєнко, Р. Вайноли, Н. Заверики.

Незважаючи на вагомі здобутки в цьому плані, досвід, накопичений вітчизняною соціально-педагогічною наукою в галузі формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків, ще недостатньо вивчений і узагальнений у наукових працях.

Виявлена недостатня розробленість означеної проблеми, соціально-педагогічна значущість і висока суспільна потреба щодо розвитку соціальної активності підлітків зумовили вибір теми магістерської роботи – «Формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків».

Об'єкт дослідження: соціально-педагогічна діяльність у творчих колективах.

Предмет дослідження: соціально-педагогічні умови формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків (на прикладі оркестра народних інструментів).

Мета дослідження: на основі цілісного теоретичного аналізу наукових джерел і соціально-педагогічної практики визначити, обґрунтувати та експериментально перевірити соціально-педагогічні умови формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

Для досягнення даної мети були поставлені такі **завдання:**

1) проаналізувати теоретичні основи соціально-педагогічної діяльності творчих колективів підлітків;

2) визначити зміст і функції діяльності соціального педагога з формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків;

3) виокремити й теоретично обґрунтувати соціально-педагогічні умови формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків;

4) здійснити експериментальну перевірку соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків на прикладі оркестру народних інструментів.

Гіпотеза дослідження полягала в припущенні, що спеціально

обґрунтовані соціально-педагогічні умови сприяють підвищенню ефективності формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз літературних джерел з метою виявлення соціально-педагогічних умов щодо підвищення ефективності формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків; систематизація, порівняння та зіставлення різних поглядів на досліджувану проблему; узагальнення теоретичних підходів із метою визначення категоріального апарату дослідження; емпіричні: діагностичні (включене спостереження, опитування, метод експертних оцінок, психодіагностичні методики); педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та узагальнювальний етапи) з метою виявлення ефективності застосування соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків; методи математичної статистики для кількісного та якісного аналізу отриманих емпіричних даних.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що: здійснено теоретичний аналіз понять, які утворюють підґрунтя формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків «колектив», «колектив підлітків», «творчий колектив», «творчий колектив підлітків», «творче середовище»; теоретично обґрунтовано зміст поняття «формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків»; визначено й теоретично обґрунтовано соціально-педагогічні умови формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

Практичне значення роботи полягає в розробці та впровадженні тренінгу «Щастя у творчості – крокуймо разом», соціально-педагогічного проекту «Оркестр починається з добра» та програми соціально-виховних заходів для підлітків «Готуємось до творчих досягнень».

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТВОРЧИХ КОЛЕКТИВІВ ПІДЛІТКІВ

1.1. Творчий колектив як формуючий чинник соціальної активності підлітка

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року головну мету виховання дітей та учнівської молоді визначено як становлення громадянина України, патріота своєї країни, готового самовіддано розбудувати її як суверенну, незалежну, демократичну, правову і соціальну державу, здатного виявляти національну гідність, знати свої права й обов'язки, цивілізовано відстоювати їх, сприяти громадянському миру і злагоді в суспільстві, поводитися компетентно, бути конкурентоспроможним, успішно самореалізуватись у соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, носій культури [64]. На це також наголошували видатні українські науковці І. Бех [6; 7], В. Сухомлинський [84; 85].

В. Сухомлинський вважав, що «головною метою виховання є всебічний розвиток особистості, який немислимий без розумового виховання. У процесі навчання в дитини необхідно стимулювати самостійну пізнавальну діяльність, інтерес до самоосвіти, допитливість. Природно, що основою всебічного розвитку педагог вважав працю» [84, 54].

Я. Сухенко сформувала тезу про людське життя як творчий процес. З погляду автора, особистість виступає суб'єктом життя, фундаментом і фактором існування якого є життєтворчість. Під життєтворчістю слід розуміти ту духовно-практичну діяльність особистості, яка пов'язана з її творчим проєктуванням і здійсненням її «життєвого проєкту». Життєтворчість – це «процес самовдосконалення особистості і водночас спосіб вирішення поставлених перед нею завдань» [83, 322].

У контексті нашого дослідження варто звернутися до праць академіка І. Беха [6; 7], у яких представлена найбільш обґрунтована концепція особистості дитини, проаналізовано проблеми становлення і розвитку особистості, а також особливостей особистісно орієнтованого виховання. Учений зазначає: «Поняття особистості має містити три плани існування людини: її минуле – теперішнє – майбутнє. Системоутворювальним чинником цієї тріади мусить виступати майбутнє. З ним пов'язаний цільовий детермінізм як загальний механізм існування особистості...» [7, 34]. Саме вчинок виступає як духовна константа особистості [7, 719].

Проблемі розгляду впливу творчого колективу як формуючого чинника соціальної активності дітей і підлітків присвячено наукові праці українських педагогів Г. Лактіонової [40], Г. Падалки [57]. Дослідниками процесу соціалізації дітей, підлітків та молоді визначено, що одними із провідних мікрофакторів соціалізації підростаючого покоління є інститути соціального виховання (родина, заклади освіти, культурно-дозвіллеві та санаторно-оздоровчі установи, релігійні й громадські організації, дитячі та підліткові об'єднання, гуртки, клуби тощо). Одне з пріоритетних місць серед них, без сумніву належить творчому колективу.

Основною метою освіти є розвиток творчого потенціалу дітей, підлітків, молоді адже творчі особистості дуже креативні, успішні та оригінальні. На формування творчого потенціалу дітей впливають умови знаходження у спеціалізованих колективах, наприклад творчих. Саме в творчому колективі у підлітків дуже легко сформувати творчий потенціал, тому що насамперед це є однією з його цілей діяльності такого колективу. Проаналізуємо основні поняття дослідження: «колектив», «колектив підлітків», «творчий колектив», «творчий колектив підлітків», «творче середовище».

Основою соціально-педагогічної концепції виховання в колективі, через колектив і виховання самого колективу є дослідження А. Макаренка [46]. Учений розглядав питання про взаємини особистості та колективу, досліджуючи перспективні лінії розвитку особистості. А. Макаренко надавав

важливе значення вивченню особистісних якостей людини і вважав метою виховного процесу проектування якостей особистості [46].

Розвиток цих ідей виховання особистості у колективі здійснено в працях В. Сухомлинського [84; 85].

У вітчизняній соціальній педагогіці останніх часів необхідно виокремити роботи Т. Алексеєнко [1 ;3], О. Безпалько [5], Р. Вайноли [12], Н. Заверико [29], А. Капської [33], Ж. Петрочко [63], А. Рижанова [69]. Обсяг проведених досліджень свідчить, що основним провідником впливу суспільства на особистість є група, як невелике об'єднання людей, які виконують спільну діяльність та знаходяться у певних відносинах. У соціальній психології групу визначено як «сукупність людей, поєднаних спільною метою, завдяки досягненню якої можуть бути задоволені індивідуальні потреби її членів» [80].

Відзначимо, що ступінь розвиненості групи може бути різною та залежить від таких умов, як: час її створення й існування, взаємозалежність членів, структурованість, організованість. Ми згодні з твердженням Б. Ананьєва про те, що колектив відрізняється від групи тим, що це «група людей, яка складає частину суспільства, що поєднана загальними цілями та близькими мотивами спільної діяльності та підпорядкована цілям цього суспільства» [4].

А. Петровський визначає три критерії оцінки групи як колективу: 1) виконання колективом основної суспільної функції; 2) відповідність групи соціальним нормам; 3) здатність групи забезпечити кожному її члену можливість для повноцінного гармонійного розвитку [62].

Отже, для того, щоб назвати групу колективом, вона має набути певних рис та відповідати певним вимогам: бути ефективною стосовно основної для неї діяльності; утворювати для кожного члена групи можливості розвитку як особистості; бути здатною творчо, відповідально та об'єктивно оцінювати успіхи та невдачі; самостійно виправляти недоліки та розв'язувати проблеми, що можуть виникати у процесі діяльності.

У філософському енциклопедичному словнику надано таке визначення

колективу: колектив (від лат. *collectivus* – збірний) – це спільність людей, які займаються рішенням конкретних суспільних задач» [90, 265].

У психологічному тлумачному словнику поняття «колектив» схарактеризовано як «група об'єднаних спільними цілями і завданнями людей, що досягла в процесі спільної діяльності високого рівня розвитку» [67, 185].

В Енциклопедії освіти за редакцією В. Кременя поняття «колектив» розглядається як група високого рівня розвитку [26, 406].

Згідно до мети нашого дослідження відзначимо, що відповідно до того, як колектив перетворюється на діючий інструмент соціального виховання, у ньому створюються об'єктивні умови для індивідуального розвитку кожної особистості. У зв'язку з цим колектив досягає вищого рівня розвитку як суб'єкт виховання: в результаті стає можливим його цілеспрямоване використання з метою індивідуального розвитку кожного окремого члена колективу. вважаємо, що діяльність колективу в такий період повинна бути побудована так, щоб спонукати до покращення положення кожної особистості в системі колективних відносин.

У контексті вищезазначеного дослідник теорії розвитку колективів В. Іванов доводить, що колектив формує сукупність таких суб'єктивних умов як: цілеспрямований вплив суспільства; взаємовплив об'єднаних у групі людей, які виступають як активно діючі особистості; внутрішній мікроклімат, що визначається сукупністю соціально-психологічних (за формою), моральних політичних, ділових (за змістом) зв'язків між членами групи; багатоваріантність зовнішніх (міжколективних) зв'язків [27].

Водночас, учений наголошує на встановленні, розвитку та вдосконаленні внутрішніх зв'язків, які необхідно розуміти як формування взаєморозуміння, єдності поглядів та схожості думок, певного характеру взаємин, а також виникнення морального мікроклімату, перетворення заданої цілі у прийнятну для всіх особистісну та колективну мету, виникнення здібностей щодо розв'язання конфліктних ситуацій в інтересах колективу і підпорядкування інтересів колективу більш широким та соціально значущим інтересам

суспільства [27].

Ми поділяємо думку В. Іванова і вважаємо, що зв'язки, які об'єктивно утворюються під час взаємин у колективі, виявляють складну мережу очікувань взаємної зацікавленості членів колективу. Створені зв'язки спонукають членів колективу до співробітництва, регулюють їхню життєдіяльність, забезпечують сприятливі умови для зміцнення позитивної, колективної свідомості та діяльнісного настрою в ньому. Отже, виховна роль колективу зростає, коли він стає місцем для самовираження та самоствердження особистості.

За характером внутрішніх зв'язків, як констатує М. Рись, колективи поділяються на формальні та неформальні. Відносини та функції у формальних колективах складаються заздалегідь. Проте неформальні колективи діють спонтанно та не зв'язують себе нормами та правилами, але характеризуються тісними неофіційними зв'язками, єдністю цілей поглядів, видів діяльності та форм спілкування. Такі колективи складають групи за інтересами діяльності, а саме: спортивні (наприклад, фанати спортклубів), музичні (наприклад, барди, брейкери, рокери) [71].

Для розуміння поняття «колектив підлітків» надамо характеристику підліткового віку. Сучасна психолого-педагогічна теорія і практика виходять з того, що найбільш складним періодом розвитку та становлення особистості є саме підлітковий вік.

У словнику С. Гончаренка, підлітковий вік визначається таким чином: «період розвитку дітей від 11–12 до 15–16 років і є перехідним віком, оскільки характеризується поступовим переходом від дитинства до дорослості» [17, 290].

Українські психологи (І. Бех [6], І. Булах [11], В. Савчин [73] та ін.) вбачають у підлітковому віці дві фази розвитку – позитивну і негативну. Негативна фаза, на думку вчених, характеризується почуттям тривоги, занепокоєності, роздратованості, диспропорцією у психічному і фізичному розвитку, агресивністю тощо. Проте, позитивна фаза настає поступово, оскільки її прояв можна побачити в почутті єдності з природою, умінні повному сприймати мистецтво

В. Сухомлинський характеризував підлітковий вік як друге народження особистості, оскільки «перший раз народжується жива істота, другий раз – громадянин, активна, мисляча, діюча особистість, яка бачить не тільки оточуючий світ, але й саму себе» [85, 283].

Узагальнюючи погляди психологів, педагогів, визначимо основні характеристики підліткового віку:

1) це сенситивний період щодо становлення особистості, оскільки для нього є характерними: почуття дорослості, в його основі – позиціонування підлітком себе як дорослого. Зазвичай представники цієї вікової групи прагнуть до здійснення самостійних учинків, виявляють потребу в самоствердженні, суспільному визнанні своїх прав і потенційних можливостей з боку оточуючих, а також прагнуть до самоствердження й самовираження [4; 41];

2) у цьому віці формується соціальна активність, що спрямована на засвоєння певних зразків і цінностей на побудову позитивних відносин з дорослими й однолітками, на формування свідомого ставлення до себе як члена суспільства [67, 126];

3) виникає потреба в інтимно-особистісному спілкуванні зі значущими однолітками [11, 83].

Отже, підлітковий вік – кризовий, перехідний, важкий період. Це зумовлено тим, що процес перетворення підлітка в юнака, а потім в дорослого вимагає певної перебудови його внутрішнього світу, а отже, й стосунків з оточуючими людьми.

Спираючись на вищезазначені характеристики підліткового віку можна констатувати, що колектив підлітків, слід розглядати як об'єднання підлітків на основі спільної корисної діяльності. Найважливіші ознаки, що властиві будь-якому колективу – єдність мети, певна організація спільної діяльності – характерні також і для колективу підлітків і відрізняють його від дружної компанії. Колектив підлітків відрізняється від інших дитячих і молодіжних колективів цілями, умовами, змістом діяльності і своєю структурою. Саме ці відмінності складають систему специфічних факторів, які впливають на

формування цього виду колективу. Підлітковий період у розвитку дитини, як соціально-педагогічне явище, зумовлено соціальною ситуацією розвитку суспільства. Виявляючи особливий інтерес до соціуму, підліток може зіставляти й порівнювати діяльність і впливи суспільних інститутів і водночас намагатись знайти своє місце у оточуючому середовищі.

Для нашого дослідження має значення виокремлення критеріїв сформованості колективу підлітків. Критеріями, які відзначають сформований колектив підлітків, як відзначив Д. Фельдштейн, є: 1) змістовність моральної спрямованості (єдність цілей, мотивів, ціннісних орієнтацій його членів); 2) організаційна єдність; 3) групова підготовленість в галузі обраної сфери діяльності; 4) психологічна єдність (ідейна, інтелектуальна, емоційна, вольова) [89, 153]. Отже, в умовах підліткового колективу відбувається інтериоризація зовнішніх відносин у внутрішні якості особистості підлітка.

Аналізуючи поняття «творчий колектив підлітків», розглянемо спочатку розуміння творчості і творчого потенціалу підлітків. Творчий розвиток у творчому колективі являє собою синтез творчого натхнення і таланту дітей, підлітків. Різним характеристикам творчості, її сутності, видам присвячено значну кількість психолого-педагогічних праць.

У тлумачному словнику визначено творчість як «творіння, сотворіння, як діяльнісна властивість» [67, 651]. У філософському енциклопедичному словнику творчість – «це діяльність, яка спрямована на створення якісно нового, раніше не існуючого. Творчість – розглядається як процес створення нового та як якості особистості, які забезпечують їй (особистості) включення у цей процес» [90, 642].

У психології творчість визначено як діяльність, результатом якої є створення матеріальних або духовних цінностей [67]. У педагогічному словнику є поняття «творчість» визначено як «свідома і активна діяльність людини, спрямована на пізнання та перетворення діяльності, створення нових оригінальних предметів з метою вдосконалення матеріального та духовного життя суспільства» [34].

Дослідник творчих студентських колективів Ю. Стасевський розглядає творчість як сукупність особистісних характеристик, як реалізацію людиною власної індивідуальності [82].

У контексті розвитку підлітка творчість визначається найважливішою складовою життя особистості взагалі та її професійного успіху зокрема. Творчість – процес багатосторонній. У творчості особливого значення набувають, як соціальні, так і особисті чинники, зокрема психологічні якості особистості: її характер, сила волі, винахідливість, пристрась, досвід, інтелект, гострий розум, інтуїція, уява тощо [36].

Так, Г. Падалко зазначає, що «діючи на глибинні психологічні механізми людських емоцій, мистецтво активно впливає на особистість, збагачуючи її духовний і моральний потенціал. Воно є одним із вирішальних засобів виховання духовності» [57, 138]. Отже, творчість – це одна з умов існування розвинутого колективу.

Важливим для означення проблематики нашого дослідження є розуміння поняття «творчий потенціал особистості», тому вважаємо за необхідне проаналізувати визначення творчого потенціалу особистості та його складових у науковій літературі.

Творчий потенціал особистості – це складна система психогенетичних та психологічних якостей, інтегральна цілісність природних і соціальних сил людини, сукупність здібностей, можливостей та властивостей до здійснення творчої діяльності, продукування творчих стратегій і тактик у даному процесі, які дозволяють знаходити унікальне, принципово нове рішення проблем, а також забезпечення суб'єктивної потреби особистості у творчій самореалізації і саморозвитку [54].

Творчий потенціал є системою, яка прихована не лише від зовнішнього спостереження, а й найчастіше від тих людей, які його мають. Наприклад, дуже часто самі носії мало, або зовсім нічого не знають про свої творчі можливості. З нашої точки зору, про справжні творчі можливості окремої особистості можна говорити на основі здійсненої діяльності, а саме отриманих творчих досягнень.

Складовими творчого потенціалу особистості є задатки, схильності, притаманні здібності, інтерес, бажання творити, такі риси як швидкість засвоєння нового, наполегливість і систематичність в роботі. Важливо відзначити, що творчий потенціал розвивається як індивідуально так і в процесі міжособистісного спілкування, взаємодії з різними видами культури мистецтва, хореографії, музики тощо. Кожна дитина чи підліток здатні до творчості, лише в ній вони розкривається з найбільшою повнотою, що втілюється через процес реалізації творчого потенціалу кожної особистості.

Специфічною рисою творчої особистості є прагнення до визнання, бажання постійно знаходитися в творчому пошуку. У підлітковому віці творчість має неусвідомлений характер, виникає спонтанно, що здебільшого залежить від впливу субкультури однолітків, батьків, дорослих. Пізнання та осмислення підлітком своїх здібностей сприяє її самоствердженню та реалізації як особистості. Підліток сприймає себе як суб'єкта власної життєдіяльності, вчиться рефлексувати свої дії, вчинки та поведінку.

Таким чином, творчий потенціал та творча діяльність забезпечують особистісне зростання особистості. Особистість стає творчою безпосередньо в ході оволодіння культурою та в процесі подальшої культуротворчості. Отже, найкращим періодом для розвитку творчої особистості є підлітковий вік. Від того, наскільки повно були використані його можливості, багато у чому залежатиме творчий потенціал дорослої людини. Діяльність підлітків у творчому колективі є одним з найбільш дійових факторів розвитку творчого потенціалу та виховання творчої особистості. Проаналізуємо розуміння сутності поняття «творчий колектив підлітків» у педагогічній літературі.

А. Макаренко у своїй праці «Книга для батьків» [46] довів, що виховання дитини в колективі, для колективу й через колектив є основним положенням у теорії виховання. Виховання у творчому колективі сприяє не тільки розвитку особистісних якостей дитини, а також розвитку її моральної, художньої й естетичної сфери.

У процесі соціалізації особистість перебуває в стані постійного

соціального контакту одразу з декількома соціальними групами та колективами. Не виключенням є і творчі колективи дітей, підлітків, молоді, процес організації й функціонування яких відбувається у клубних і громадських об'єднаннях, будинках дитячої та юнацької творчості, в приватних закладах та установах освіти. До формальних творчих колективів відносяться дитячі й юнацькі колективи, у яких творча та дозвіллева діяльність строго регламентується розкладом і здійснюється під керівництвом штатного або позаштатного педагога. До неформальних дитячих і юнацьких колективів відносяться такі колективи, діяльність яких не має строгої регламентації й будується цілком на ініціативі й творчості дітей та юнаків. Наприклад, до них відносять дитячі, підліткові й юнацькі об'єднання за інтересами.

Наголосимо, що творчі колективи поділяються, насамперед, за видами і жанрами мистецтва. У клубах функціонують театральні, хорові, музичні, танцювальні гуртки, гуртки образотворчого й прикладного мистецтва, писанкарства тощо. Активно залучаючи підлітків до вирішення просоціальних завдань, творчий колектив тим самим забезпечує різноманітні форми спілкування, зумовлює можливості розвитку підлітка як особистості. Основне соціально-педагогічне завдання діяльності таких колективів полягає в тому, щоб виховна функція колективу як чинника соціалізації відходила на задній план, а перше місце займала б соціально-корисна функція.

Творчий колектив підлітків у контексті нашого дослідження є специфічною спільнотою, суб'єкт впливу діяльності якого змінюється в залежності від стадії розвитку цього колективу, а об'єктом діяльності якого є творча діяльність підлітків, в першу чергу їх творчий розвиток та самовдосконалення. А колективна творча діяльність створює реальні передумови для виявлення потенційних творчих можливостей особистості підлітка, розвиток його соціальної активності, цілеспрямованості, всебічного розвитку, який є передумовою успішної соціалізації дитини в підлітковому віці.

Творчий колектив підлітків – це особлива сфера, яка надає найширші можливості для розвитку підлітка: від початкового пробудження інтересу до

творчості, оволодіння основами творчої діяльності.

Мета творчого колективу підлітків – створити соціально-педагогічні умови для їхньої належної підготовки у оволодінні тим чи іншим видом творчої діяльності щодо розвитку їх творчого потенціалу, формування естетичних почуттів, виховання культури поведінки та спілкування, збагачення культурних традицій та духовно-національних цінностей підлітків.

Наголосимо, що організація виховного процесу в творчому колективі підлітків ґрунтується на загальних закономірностях формування особистості, однак має специфічні особливості.

Виховання в такому колективі є соціально-педагогічним впливом на розвиток творчих здібностей у процесі взаємодії педагогів-вихователів і підлітків. Керівник творчого колективу має поєднувати високий професіоналізм фахівця у певному виді мистецтва й творчості та педагога-вихователя, який володіє належними знаннями та мистецтвом керівництва колективом.

Ідеї врахування впливу творчого колективу на розвиток і формування особистості підлітка, використання потенціалу творчого колективу підлітків як сукупності засобів й умов активної взаємодії та саморозвитку суб'єктів творчого виду діяльності, на нашу думку, слід теоретично переосмислювати в контексті проблематики чинників соціальної активності підлітків. Оскільки нашу увагу привертає процес формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків, то ми змушені звернутися до численних теоретико-методологічних досліджень із середовищної проблематики, які дозволяють визначити генезис цього процесу.

Виникнення середовищної проблематики на теренах педагогіки середовища дозволило здійснювати подальші дослідження на межі інтересів соціальної педагогіки, соціальної роботи, соціології, психології, теорії та методики навчання та виховання. У нашому дослідженні ми звернемося до поняття «середовище» як цілісного способу соціального виховання у закладі чи установі освіти.

Ми розділяємо думки українських дослідників Т. Алексеєнко [3] і

Р. Малиношевського [47] про те, що створення виховного середовища у закладі чи установі передбачає створення певної системи виховних впливів усередині соціального середовища дитини у цілому.

Труднощі виникають як через двомірність вивчення впливу середовища на особистість, так і через можливості особистості впливати на середовище, особливо на творче середовище. Зазначимо міждисциплінарний характер соціально-педагогічного феномена «творче середовище».

Виокремимо наукові трактування творчого середовища:

1) середовище як соціалізуючий потенціал закладів й установ з пристосування до нових умов (адаптація), засвоєння цінностей, знань, ролі та функції, які включено до свого внутрішнього світу (інтеріоризація), реалізації засвоєних цінностей, знань, ролі та функції (екстеріоризація) — «теорія соціалізації» [97];

2) середовище як певний вплив на педагогічний процес (концепція взаємодії школи з середовищем — «педагогіка середовища» [95];

3) середовище як активна взаємодія «внутрішніх-зовнішніх» чинників впливу на особистість – «теорія діяльності» [41];

4) середовище як засіб виховання та інструмент опосередкованого управління процесом розвитку та формування особистості – «теорія та технологія виховання середовищем» [72].

У словнику-довіднику з соціальної педагогіки Т. Алексеєнко зазначено, що виховним середовищем може бути як окремо взяті конкретні середовища, так і їх сукупність як система взаємопов'язаних компонентів виховного впливу на особистість [2, 70]. У такому трактуванні визначальним є те, що створення виховного середовища у творчому колективі розуміється як створення системи впливів на дитину.

Отже, у контексті нашого дослідження, змістові уявлення про творче середовище як сукупність умов та впливів фізичного і соціального оточення на особистість підлітка розширюються до системної взаємодії й взаємовпливу колективу підлітків на творче середовище.

Як зазначає С. Воробйова, сутність спеціально організованого середовища полягає у створенні широких можливостей для вибору змісту, форм діяльності, способів взаємодії його суб'єктів, а також у забезпеченні умов для розвитку рівних форм соціальної активності й творчої самореалізації особистості в процесі перетворення середовища [14, 28]. Ми погоджуємося з думкою дослідниці, що це поєднує виховання, розвиток й соціалізацію особистості, спричиняючи перехід особистості до саморозвитку завдяки становленню суб'єктних характеристик особистості через взаємодію з означеним середовищем.

Окреслюючи основні вимоги до розуміння творчого колективу підлітків як творчого середовища, визначимо його основні компоненти:

- соціально-культурний компонент творчого середовища розкриває можливості актуалізації особистісного саморозвитку підлітків на основі створення спеціально організованих соціально-культурних та освітніх умов;

- освітньо-виховний компонент творчого середовища забезпечує систему зв'язків і взаємодій підлітків у творчому процесі для максимального розкриття творчого потенціалу суб'єкта;

- соціально-педагогічний компонент творчого середовища визначає необхідність створення умов системної організації організаційного, методичного та соціального забезпечення для налагодження ефективної творчої взаємодії між суб'єктами цього середовища .

Таким чином, обґрунтовано й доведено, що творчий колектив є формуючим чинником соціальної активності підлітків.

Відповідно до логіки нашого дослідження необхідно проаналізувати й визначити поняття «гармонійні відносини у творчому колективі підлітків». Доведено, що в підлітковому віці формування, соціалізація і фізіологічний розвиток відбуваються досить інтенсивно, що сприяє імпульсивності та нестійкості у поведінці підлітків.

Останнім часом звертають на себе увагу дослідження українських учених, в яких розкриваються окремі аспекти означеної проблеми, а саме:

формування культури взаємин (М. Євтух, Т. Черкашина [24]); взаємозв'язок культури й моралі в педагогічному процесі, сукупність відносин особистості й суспільства як сфера морального регулювання (Г. Васянович [13]); інтерактивний процес як цілеспрямована взаємодія і взаємовплив учасників соціально-педагогічного процесу (Н. Заверико [29]); оптимізація міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності (Н. Мирончук [49]).

Зокрема у дисертаційному дослідженні про формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності Н. Мирончук відзначає, що культура міжособистісних взаємин старших підлітків розуміється «як інтегральне утворення школяра, яке характеризує засвоєння ним моральних цінностей, норм, принципів, моделей поведінки, прийнятих у суспільстві, й здатність органічно і послідовно втілювати їх у міжособистісній взаємодії» [49, 8].

У розвитку творчих колективів підлітків спостерігається два основні етапи. Перший передбачає виявлення творчого потенціалу особистості підлітка й розвиток його творчих здібностей, навичок і прийомів творчої діяльності. На другому етапі відбувається реалізація творчого потенціалу особистості підлітка в процесі активної творчої діяльності в взаємодії з членами творчого колективу. У процесі занять у підлітків формуються вміння та навички творчості, творчі здібності та соціальна активність. Щоб цей процес був результативним, необхідно у творчому колективі сформувати гармонійні відносини.

Аналіз педагогічних джерел свідчить про те, що питання гармонійного та всебічного розвитку особистості підростаючого покоління хвилювало багатьох педагогів. Існуючі підходи відносно цього питання класифіковано відповідно до провідних тенденцій, які базуються на впливі естетичного, фізичного та морального у вихованні, відповідно до контексту гармонійного розвитку особистості, в працях педагогів (І. Бех [7], Г. Падалко [57], А. Макаренко [46], В. Сухомлинський [84] та ін.).

Звертаючись до аналізу проблеми гармонійного виховання дітей

підліткового віку відповідно до філософської методології, зауважимо, що її підґрунтя базується на засадах філософського принципу внутрішньої єдності етичного та естетичного, моралі й краси, і складає тим самим його концептуальну основу.

У нашому дослідженні розглядаємо гармонію особистості як психологічну норму живої системи, що має підсистеми: «людина – середовище» як зовнішній простір і «людина – людина» як внутрішній простір формування і розвитку особистості.

Ряд науковців (Г. Пазекова [59], О. Шевчук [96]) виділяють дві групи загальних критеріїв – ознак психологічної гармонійності особистості, її стану і життєдіяльності:

1) екологічні відносини з собою і навколишнім світом (як позитивна Я-концепція, конструктивні, співробітницькі стосунки з людьми, почуття єдності з живою і неживою природою, хороша адаптація в різних природних середовищах);

2) корисне, стійке, тривале, творче та економічне функціонування й розвиток індивіда, інших людей та навколишньої природи в різноманітних життєвих середовищах [59, 340].

В Енциклопедії для фахівців соціальної сфери зазначено, що гармонія – це «врівноваженість і єдність в гармонійному цілому зовнішньому й внутрішньому просторі особистості... Гармонізація – це процес встановлення гармонії між складовими елементами будь-якої системи, процесу, явища. Гармонізація стосовно людини як соціального суб'єкта передбачає узгоджене, врівноважене поєднання її індивідуальності та соціальності, її природного та культурного начала, що забезпечує якісну самореалізацію людини та розвиток її соціального середовища [25, 385].

О. Шевчук трактує гармонізацію особистості як: «розуміння себе, адекватну самооцінку власних особистісних та професійно значущих рис і якостей, дій і вчинків; усвідомлення себе у контексті взаємин із собою, оточуючими, суспільством; прийняття себе реального, справжнього, віра у свої

можливості, значущість, привабливість, неповторність, унікальність; сформованість гнучкої Я-концепції, що призводить автоматично до зміни поведінки у результаті перебудови уявлень про себе...» [96, 257].

Гармонійні відносини у творчому колективі підлітків будемо розглядати у контексті гармонійного розвитку особистості підлітків. Гармонійний розвиток особистості – це «різнобічний процес набуття та вдосконалення її фізичних, психологічних, моральних і економічних якостей в їх розмірності й органічній єдності. Гармонійний розвиток особистості означає всебічний розвиток людини як створіння соціального, яке володіє свідомістю (розумом), активного та здатного до результативної і продуктивної праці» [30, 131].

Грунтуючись на наукових дослідженнях, можна стверджувати, що формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків – це процес цілеспрямований, багатогранний за завданнями і змістом, складний щодо формування і розкриття творчого потенціалу підлітка, різноманітний за формами, методами і прийомами творчості. Важливу роль також у цьому процесі відіграє творче середовище, в якому знаходяться підлітки.

Таким чином, формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків розглядається нами як системна, багатовимірна діяльність, яка охоплює змістову, організаційно-процесуальну та особистісну складові соціальної активності підлітків в умовах творчого колективу. Тому у наступному підрозділі проаналізуємо соціально-педагогічну діяльність у творчих колективах підлітків.

1.2. Соціально-педагогічна діяльність у творчих колективах підлітків

Науковий інтерес для розгляду проблеми формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків представляє аналіз соціально-педагогічної діяльності керівників і педагогів (соціальних педагогів) у цих

колективах.

У своєму дослідженні ми керуємося діяльнісним підходом, який спрямований на закріплення ціннісного ставлення в діяльності та поведінці підлітка. Характеризуючи цей підхід у вихованні, І. Бех зазначає: «Діяльнісний підхід вимагає формування дієвої позиції особистості з метою власного становлення й розвитку, морального і духовного самовдосконалення» [Бех, 2014, 25]. На думку науковця, «становлення дитини суб'єктом» – це не момент виховання, а його суть. Ми поділяємо такий погляд на виховання та місце в ньому феномена «становлення суб'єктивності» і робимо висновок: діяльнісний підхід у соціально-педагогічній діяльності у творчому колективі – це за своєю сутністю суб'єктивно-діяльнісний підхід. Вважаємо, що саме формування гармонійних відносин у підлітків відбувається в діяльності. Це зумовлено тим, що, з одного боку, діяльність у будь-яких видах, формах безпосередньо й опосередковано впливає на зміни у структурі особистості підлітка, а, з іншого, – підліток має право обирати ті види і форми діяльності, до яких він схильний або, які йому цікаві та які задовольняють потреби його особистісного розвитку .

Вважаємо цінною позицію І. Беха, що діяльність підлітка – це особлива важлива форма активності, у результаті реалізації якої здійснюються перетворення матеріалу, включеного в діяльність (зовнішні предмети, внутрішня реальність), перетворення самої діяльності і перетворення того, хто діє, тобто суб'єкта діяльності. Діяльність передбачає функціональне становлення якостей особистості дитини-підлітка в умовах дитячого будинку, як-от: самостійність, працелюбність, людяність, розсудливість, відповідальність, креативність [6, 25].

Згідно з нашим дослідженням, зміст діяльнісного підходу полягає в тому, що в центрі уваги стоїть не просто діяльність, а творча діяльність вихованця-підлітка та педагога-вихователя щодо реалізації вироблених цілей і завдань. Формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків в аспекті діяльнісного підходу виходить з необхідності проектування, конструювання і створення ситуації творчої соціально-педагогічної діяльності. Виховні ситуації

дозволяють регулювати життєдіяльність підлітка в усій її цілісності, різнобічності та грамотності і тим самим створювати умови для становлення особистості підлітка як суб'єкта різних видів діяльності та своєї життєдіяльності в цілому.

Проблеми соціально-педагогічної діяльності досліджували В. Бочарова [10], І. Зверєва [31], А. Капська [33], А. Мудрик [50], В. Нікітін [79], С. Пальчевський [60] та інші дослідники. Так, характеризуючи соціально-педагогічну діяльність, В. Бочарова детально розглядає зміст окремих складників цієї дефініції [10]. Дослідниця доводить, що педагогічний складник забезпечує педагогічну місію в системі соціальних стосунків від міжособистісних до загальнонаціональних, місію впливу на педагогічно доцільний розвиток ціннісних взаємин, розглядаючи особистість у конкретному соціумі, суспільстві. Соціально-педагогічна діяльність, таким чином, є соціальною за своєю сутністю та педагогічною за технологічним і методичним її забезпеченням.

С. Харченко зазначає, що соціально-педагогічна діяльність спрямована на реалізацію завдань соціального виховання та соціально-педагогічного захисту [91]. Соціально-педагогічна діяльність, як пише В. Нікітін, полягає в забезпеченні спрямованої соціалізації особистості освітньо-виховними засобами, у передачі індивіду соціального досвіду людства, набутті чи відновленні соціальної орієнтації, соціального функціонування [79].

Базуючись на теоретичних підходах Т. Алексеєнко [3], І. Зверєвої [31], А. Капської [33], соціально-педагогічною слід вважати діяльність, спрямовану на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини.

Результатом соціально-педагогічної діяльності є «формування в особистості певного рівня соціальних якостей, самосвідомості, самовизначення та самоствердження як складників суспільного буття, відповідно до її можливостей та особливостей соціального середовища» [30, 185].

Таким чином, у нашому дослідженні під соціально-педагогічною діяльністю соціального педагога у творчому колективі підлітків будемо розуміти професійну діяльність соціального педагога з підлітками в культурно-дозвіллевій сфері, спрямовану на соціальне виховання підлітків в контексті їх соціалізації. Специфіка цієї професійної діяльності соціального педагога виявляється в таких її особливостях: по-перше, вона має нерегламентований характер і, по-друге, засобами виховання є мистецтво або художня творчість. Відзначимо, що специфіка роботи соціального педагога визначається також і особливостями організації певного виду художньо-творчої діяльності (наприклад, проведення репетицій, керівництво творчим колективом чи гуртком, організація та проведення свята тощо). Метою професійної діяльності соціального педагога у творчому колективі підлітків є необхідність формування духовно-моральних цінностей особистості підлітка, розвиток його емоційально-естетичного, інтелектуального й творчого потенціалу, розвиток творчих здібностей в умовах творчого колективу. Соціальний педагог ініціює творчі зусилля підлітків, допомагає особистому формуванню їх образу «Я», образу життя, системи цінностей, ставлень до оточення.

Відповідно до мети нашого дослідження важливо розглянути соціальне виховання як аспект соціально-педагогічної діяльності у творчому колективі підлітків. Відзначимо, що в сучасній вітчизняній і зарубіжній соціально-педагогічній літературі існують різні підходи до визначення категорії «соціальне виховання». Більшість науковці при аналізі цієї категорії орієнтуються на інтереси й потреби суспільства та держави, на соціальне замовлення й вбачають призначення соціального виховання в регуляції соціальної поведінки індивіда відповідно до суспільних цінностей і норм.

За своєю сутністю соціальне виховання слід розуміти як цілеспрямовану виховну діяльність, пов'язану з життєдіяльністю людей (соціальних груп) у суспільстві. А система соціального виховання – це відносно стійка сукупність суспільних цінностей і норм, а також організоване поєднання людей відповідно до просторово-часових зв'язків. На нашу думку, соціальне виховання можна

також окреслити як систему цілеспрямованого впливу суспільства на цінності, відносини та життєві установки окремої особистості та соціальних груп з метою узгодження особистісного та загальносуспільного розвитку.

Н. Сейко зазначає, що у соціальному вихованні можна «виокремити такі складові:

1. Цикли соціального виховання – сімейний, освітній, трудовий, післятрудоий.

2. Мета і завдання – особистісний ріст особистості, групи, колективу.

3. Засоби реалізації – зміст, форми та методи (інформаційні, інструментально-оперативні, комунікативно-інтерактивні) соціально-педагогічної діяльності.

4. Етапи здійснення – орієнтація, проектування, планування, реалізація завдань, оцінка досягнень.

5. Результати – рівень успішності особистісного росту у діяльності, спілкуванні, пізнанні, самореалізації людини» [74].

Оскільки соціальний педагог здійснює свою діяльність як виконання покладених на нього функціональних обов'язків і реалізацію повноважень, то його робота характеризується основними елементами: об'єктом діяльності (зокрема творчим колективом), визначенням функцій діяльності (що має робити соціальний педагог із підлітками з творчого колективу), створенням технологій, методик, системи роботи.

Отже, розглядати сутність і зміст професійної соціально-педагогічної роботи з творчим колективом підлітків, з точки зору методології, слід перш за все в напрямку функцій соціального педагога. Узагальнимо визначення функцій соціального педагога як:

1) діяльність, що передбачена кваліфікаційною характеристикою обов'язків фахівця, що конкретизуються у спеціалізації (наприклад, робота з творчим колективом підлітків) [32];

2) основні напрямки роботи, в яких конкретизується її зміст [33].

Ми дотримуємось визначення, що функції соціального педагога з

творчим колективом підлітків визначають зміст професійної діяльності соціального педагога разом із метою його діяльності, відбивають специфіку його професійної діяльності, яка відрізняє її від педагогічної чи соціальної діяльності.

Цінним для нашого дослідження є аналіз функцій соціального педагога у творчому колективі підлітків. Соціальний педагог у своїй діяльності виконує комплекс професійних функцій: діагностичну, прогностичну, захисну, профілактичну, консультативну тощо. Згідно Наказу Міністерства освіти і науки України № 864 від 28.12.2006 р. «Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України», соціальний педагог «дає рекомендації учням, батькам, вчителям та іншим особам з питань соціальної педагогіки; надає необхідну консультативну соціально-педагогічну допомогу дитячим, молодіжним об'єднанням, дітям, підліткам, які потребують піклування чи знаходяться у складних життєвих обставинах тощо» [52, 3]

Соціально-педагогічна діяльність, як наголошує І. Трубавіна, є «системою з точки зору організації внутрішньої структури та в аспекті її соціального функціонування, перебігає за умов активно залученого в процес людиноформування соціокультурного природного середовища, розгортається як в локально-індивідуальному, так і в загальноісторичному часі та просторі людського існування» [87, 196]. Таке розуміння соціально-педагогічної діяльності дозволяє наголосити на організаційній, мотиваційній та комунікативній функціях соціального педагога.

Проаналізуємо функції соціального педагога в контексті його професійної діяльності з формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків. У творчому колективі як елементу культурно-дозвілєвої діяльності відтворюються потреби суспільства, закономірності розвитку окремої соціальної групи. Соціальний педагог має на меті максимально залучити підлітків до дозвілєвої сфери, сприяти розвитку їхньої ініціативи, творчого потенціалу та соціальної активності. У зв'язку з цим, соціальний педагог

повинен виконувати такі професійні функції як організаційно-комунікативна, координаційно-організаційна.

Організаційно-комунікативна функція соціального педагога в роботі з підлітками у творчому колективі полягає у: 1) сприянні включенню суб'єктів виховуючої діяльності, громадськості в процесі соціального виховання підлітків у творчій діяльності; 2) зосередженні інформації про дії (позитивного і негативного) впливу на вихованців соціально-педагогічних установ, організацій; 3) формуванні демократичної системи взаєностосунків у підлітковому середовищі, а також у відносинах підлітків і дорослих; 4) побудові взаєностосунки з підлітками на основі діалогу, співпраці.

Координаційно-організаційна функція соціального педагога в роботі з підлітками у творчому колективі полягає в: 1) організації соціально значущої діяльності підлітків у відкритому творчому мікросередовищі щодо розумного проведення дозвілля; 2) включенні підлітків в різні види виховної діяльності з урахуванням психолого-педагогічних вимог; 3) організації колективної творчої діяльності підлітків разом з дорослими; 4) координації діяльності всіх суб'єктів соціального виховання; 5) організації ролі учасника спільної творчої діяльності, не відокремлюючи себе від підлітків і залишаючись при цьому керівником.

Проаналізуємо діяльність соціального педагога як керівника творчого колективу підлітків. Творчий колектив покликаний під керівництвом соціального педагога за допомогою художньої творчості й мистецтва виховувати своїх учасників, надавати їм широкі можливості для реалізації творчого потенціалу, сприяти розвитку соціальної активності вихованців. Функція популяризації та поширення мистецтва в цьому випадку є другорядною, на перше місце виступають виховна і соціалізуючі функції.

Відзначимо, що виховний аспект у професійній діяльності соціального педагога з учасниками творчого колективу характеризується складністю, багатогранністю. Творчий колектив – це відносно компактна соціальна група, яка об'єднує підлітків. Отже, у роботі із творчим колективом є свої специфічні особливості. Розглянемо їх детальніше.

Перша особливість виявляється в тому, що виховна діяльність соціального педагога повинна бути свідомо організованою та систематичною, з чітким визначенням мети, методів і прийомів. Друга особливість проявляється в тому, що соціальний педагог, на відміну від професійних і культурно-масових працівників, які працюють із професійними художніми колективами, сам створює колектив та організовує художньо-творчий процес.

Третя особливість враховує виконавську майстерність учасників колективу. Акцентуємо увагу, що рівень виконавських умінь окремих учасників і творчого колективу в цілому може сильно відрізнятись. Найголовнішими в цьому питанні є проблеми методичної підготовленості соціального педагога, оволодіння ним формами та прийомами передачі знань, навчання підлітків конкретним навичкам і вмінням творчої діяльності. Як показують досвід і практика, в одних випадках соціальний педагог як керівник може бути сильніше підготовленим як виконавець, в інших – як методист чи як педагог. Але володіння кожним з цих умінь відіграє важливу роль в організації творчої діяльності колективу.

Четверта особливість діяльності соціального педагога обумовлюється тим, що заняття, репетиції, проведення свят повинні враховувати елемент відпочинку. Учасники творчого колективу не можуть займатись художньою творчістю стільки, скільки часу вони приділяють своїй основній діяльності. Тому на заняттях творчих колективів, на репетиціях так необхідно поєднувати виконавські виховні моменти з елементами розваг і відпочинку.

Здійснюючи соціально-педагогічну діяльність у творчому колективі підлітків, соціальний педагог повинен мати ще й особливі здібності, а саме: психомоторні, музичні, вокальні, артистичні, художні, літературні. Відзначимо, що професійна діяльність соціального педагога як керівника творчого колективу вирізняється особливою складністю й багатогранністю. Вона важко піддається регламентації, визначенню єдиних структурних форм організації.

Одним з головних аспектів у діяльності соціального педагога є розуміння ним самим важливості та необхідності постійного оволодіння спеціальними

знаннями та навичками, розширення та збагачення свого педагогічного інструментарію. Творчий і виховний процес буде ефективним у тому випадку, якщо він проводиться цілеспрямовано, планово і якщо він керований та контрольований. Соціальний педагог як керівник у процесі проведення занять, репетицій, виступів, тим самим забезпечує виконання своїх функцій перед колективом підлітків, установою, в якій він працює, і врешті-решт перед суспільством.

У цілому зусилля соціальних педагогів у творчих колективах підлітків повинні бути спрямовані на сприяння соціальній адаптації дітей в умовах творчої діяльності, тобто на їхнє активне пристосування до прийнятих у цьому колективі правил і норм поведінки і на розвиток творчого потенціалу кожного учасника такого колективу.

Теоретичний аналіз наукової літератури дозволив констатувати, що ефективність соціального виховання підлітків і молоді великою мірою залежить від професійного рівня соціального педагога. Соціальний педагог у процесі творчої діяльності з вихованцями досить часто виступає в ролі організатора, сценариста, режисера-постановника різноманітних театралізованих заходів (театралізованих і збірних концертів, свят, розважальних програм тощо), а тому він повинен володіти як професійними, так і специфічними знаннями й уміннями. Відзначимо, що специфіка професійної діяльності соціального педагога з вихованцями в дозвілєвій сфері виявляється в таких її особливостях: по-перше, вона має нерегламентований характер і, по-друге, засобами виховання є творчість.

Соціальний педагог як керівник творчого колективу повинен постійно оволодівати спеціальними знаннями та навичками, збагачувати та вдосконалювати свою педагогічну техніку, прийоми впливу на особистість і колектив. Це і постановка голосу, мистецтво інтонування, погляду, рухів.

Однією з важливих соціально-педагогічних характеристик керівника творчого колективу є здатність вибудовувати художньо-творчий процес із визначеною заздалегідь перспективною метою та основними завданнями. Для

соціального педагога в художньо-творчій діяльності важливим є не тільки визначити мету соціального виховання, а й віднайти адекватні форми та засоби для її досягнення.

Наступною педагогічною рисою соціального педагога як керівника творчого колективу підлітків є вміння аналізувати й урахувати педагогічну ситуацію, запобігати виникненню конфліктних моментів у стосунках із колективом, створювати в ньому стійкий позитивний психологічний мікроклімат. Наприклад, труднощі, які трапляються у практичній діяльності, досить часто зумовлені дефіцитом часу. В умінні миттєво оцінити ситуацію, яка виникла, і полягає висока професійна майстерність соціального педагога.

Професійна діяльність соціального педагога як керівника творчого колективу підлітків в культурно-дозвіллевій сфері базується на його постійному прагненні до більш поглибленого пізнання учасників, виявлення їх психологічних, професійних, вікових, соціальних особливостей. Це пізнання повинно протікати в динаміці, тому що кожна репетиція, кожне свято збагачують підлітків, змінюють їх творчий потенціал і розвивають їхні творчі здібності. Соціальний педагог повинен чітко виявляти духовні інтереси та можливості (творчі, виконавські, психологічні) кожного підлітка, його слабкі та сильні сторони. Відзначимо, що вивчення соціальним педагогом підлітків як учасників творчого колективу повинно бути цілеспрямованим і систематичним і спрямовано здійснюватися з метою вдосконалення всіх аспектів діяльності творчого колективу.

Важливо підкреслити, що діяльність соціального педагога з творчим колективом підлітків базується на реалізації певної програми психологічного розвитку всіх його учасників. Наприклад, важливу роль відіграють зовнішні психологічні фактори: емоційний стан і настрої учасників, їхня спрямованість на творчість. Уміння соціального педагога створити в колективі підлітків сприятливий психологічний мікроклімат, самому бути в емоційно-психологічному відношенні зразком для наслідування, є найголовнішими його професійними якостями у цій діяльності.

Підкреслимо, що окремі психологічні властивості та якості, які є спільними для всіх керівників, мають загальні механізми дії в умовах адміністративної діяльності. До таких рис відносяться: стійкість нервової системи, здатність до довготривалої роботи, сильна воля, твердість, сміливість і рішучість у своїх діях; адекватна реакція на зовнішні впливи, уміння приймати правильні рішення в умовах дефіциту часу, стресових ситуаціях; витримка, терплячість; оптимізм, наполегливість, ініціативність, цілеспрямованість.

Соціальний педагог як керівник творчого колективу підлітків керує художньо-творчим процесом, виконавською діяльністю, процесом створення витворів мистецтва та реалізацією педагогічної програми, тобто вихованням учасників. Це означає, що, крім наявності загальних рис керівника, йому необхідні специфічні психологічні якості творця, організатора мистецтва: артистизм, сценічність, здатність до перетворення (емпатія), уява, творче мислення. Артистизм і сценічність соціального педагога дають можливість надавати своїм діям, словам у процесі роботи високохудожньої змістовності; не хвилюватись на сцені. Здатності до емпатії характеризується як здатність соціального педагога ідентифікувати себе з вихованцем, стати на його позицію, розділити його інтереси, радощі, розчарування. Уява, творче мислення, емпатія допомагають соціальному педагогу краще розуміти учасників свого колективу: що їх хвилює, що вони відчують у кожній конкретній ситуації, наскільки їх інтереси збігаються з вирішуваними завданнями.

У практичній діяльності соціального педагога у творчому колективі підлітків особливе місце обіймають довірливі контакти з підлітками на заняттях, репетиціях. У цих природних умовах, пізнаючи інтереси, внутрішній світ, психологічні особливості учасників, спосіб їхнього життя, соціальний педагог, з одного боку, старається і має можливість розуміти їх, а з іншого – оцінює себе, аналізує свої вчинки, методи та прийоми соціального впливу. Це, у свою чергу, призводить у кінцевому результаті до взаєморозуміння і формування гармонійних відносин в творчому колективі.

Визначимо основні завдання, які вирішуються соціальним педагогом у

роботі з творчим колективом підлітків. До них, на нашу думку належать: задоволення потреб кожного члена колективу; формування естетичних смаків і вподобань у підлітків; створення умов для творчої самореалізації особистості кожного підлітка і реалізації його творчого потенціалу. Для вирішення цих завдань соціальному педагогу необхідно навчитися проводити консультативну діяльність з підлітками та їх батьками.

Відповідно до мети і завдань нашого дослідження зупинимося на розгляді окремих аспектів консультативної роботи соціального педагога. Ці аспекти висвітлено у працях Л. Завацької [28], А. Капської [33], Ю. Ключан [37], С. Харченка [91] та ін. Так А. Капська характеризує консультування в соціально-педагогічній діяльності як «вид соціальної послуги клієнту» [33, 298]. Ми погоджуємося з думкою вченої, дійсно консультативні послуги сприяють поліпшенню взаємин клієнта з соціальним середовищем, створюють психологічний комфорт в соціумі.

Л. Завацька стверджує, що консультування в соціально-педагогічній діяльності є «технологією надання соціальної допомоги шляхом цілеспрямованого інформаційного впливу на людину чи малу групу з метою їх соціалізації, відновлення і оптимізації соціальних функцій, орієнтирів, розробки соціальних норм спілкування» [28, 61].

Ю. Ключан зазначає, що напрямком консультативної діяльності соціального педагога у закладі освіти є консультування адміністрації та педагогічного колективу школи, яке передбачає: проведення соціально-педагогічних досліджень у педагогічному, учнівському, батьківському колективах, результати яких мають забезпечувати прийняття адекватних педагогічних рішень; участь у вирішенні конфліктів закладу освіти з учнями та батьками [37, 281].

Теоретичний аналіз наукової літератури останніх років дозволяє відзначити спроби вчених окреслити специфіку саме соціально-педагогічного консультування у діяльності соціального педагога з підлітками. У довідниковій літературі «консультування – це процес взаємодії між двома або кількома

людьми, в ході якої певні знання консультанта використовуються для надання допомоги тим, хто отримує консультацію» [2, 231]. Відзначимо, що специфіка соціально-педагогічного консультування полягає в тому, що консультант намагається поліпшити життєву ситуацію іншого, не керуючи ним і його потенційними діями і вчинками, а показуючи їх можливі наслідки, допомагаючи клієнту зробити самостійний правильний висновок на основі чітко усвідомлених причинно-наслідкових зв'язків [2, 231].

О. Гаврилук трактує консультування соціального педагога як метод його діяльності і як один із напрямів роботи соціального педагога, у процесі якого він допомагає клієнтові проаналізувати і зрозуміти сутність його важкої життєвої ситуації і запропонувати різноманітні варіанти, які можуть бути використані для розв'язання проблеми [15, 84].

Консультаційну роботу соціального педагога Л. Сокольська визначає в індивідуальному та груповому консультуванні дітей, батьків, педагогів, адміністрації з питань розв'язання проблемних ситуацій, конфліктів, зняття стресу, виховання дітей у сім'ї і тощо [78, 6].

Я. Сухенко визначає консультування у діяльності соціального педагога як професійну допомогу клієнтові (учням, учителям, адміністрації, батькам, іншим особам, які займаються виховують дитину) в пошуку розв'язання проблемної ситуації [83, 27].

Ми погоджуємося з думками науковців і вважаємо, що крім основних професійних видів діяльності при взаємодії з підлітками у творчому колективі соціальний педагог ще повинен знати основи різних видів мистецтв (музики, літератури, живопису, хореографії), а також закони психології творчості та виховання, методика проведення занять і репетицій як в індивідуальній, так і у груповій формі.

У наступному підрозділі проаналізуємо особливості формування гармонійних відносин у середовищі творчого колективу підлітків.

1.3. Особливості і стан формування гармонійних відносин у середовищі творчого колективу підлітків

У підлітковому віці дитина перебуває у такій соціальній ситуації, коли вона повинна визначити своє місце не лише у контексті майбутньої професійної діяльності, а й життєвого шляху в цілому. Змінюється характер її навчальної та соціальної діяльності, яка виходить за межі школи.

У контексті нашого дослідження особливої актуальності набуває наукова позиція І. Кона щодо художніх інтересів сприйняття мистецтва підлітками, у якій автор наголошує на тому, що «розвиток самосвідомості та збагачення емоційного оточення спричиняє до виникнення у юнаків і дівчат нових естетичних переживань, які неможливо не виразити, ні осмислити без допомоги мистецтва. Із цим фактом пов'язані кількісні та якісні зміни у змісті естетичних інтересів і потреб, а також художнього розвитку» [38, 161]. У зв'язку з чим виникає необхідність формування особистості підлітка у позашкільній діяльності.

В Законі України «Про освіту» (2017) визначається, що система позашкільної освіти – освітня підсистема, що включає державні, комунальні, приватні заклади позашкільної освіти; інші заклади освіти як центри позашкільної освіти (зклади загальної середньої освіти незалежно від підпорядкування, типів і форм власності); гуртки, секції, клуби, культурно-освітні об'єднання на базі закладів загальної середньої освіти; клуби та об'єднання за місцем проживання незалежно від підпорядкування, типів і форм власності; культурно-освітні, фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші заклади освіти, установи; фонди, асоціації, діяльність яких пов'язана із функціонуванням позашкільної освіти; відповідні органи управління позашкільною освітою і науково-методичні установи; інші суб'єкти освітньої діяльності, що надають освітні послуги у системі позашкільної освіти [65].

Позашкільна освіта, як зазначено у Законі України «Про позашкільну

освіту» (2000) спрямована на розвиток здібностей та обдарувань вихованців, учнів і слухачів, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні [66].

Досліджуючи зміст і форми естетичного виховання учнів у позашкільних закладах України, О.Гудовсек розкриває сутність та завдання цієї ланки виховання процесу дітей і підлітків. Дослідниця доводить, що саме позашкільні заклади важливі для розширення можливостей формування художньо і духовно розвиненої особистості з широким культурним світоглядом; для забезпечення широкої художньої освіти учнів; формування у них естетичного ставлення до дійсності та естетичної культури; залучення кожного учня до участі в різних сферах художньої діяльності на основі діагностики його природних нахилів та здібностей; оволодіння ними естетичною спадщиною минулого; створення умов для безперервного естетичного виховання дітей та учнівської молоді [19, 6]. Ми погоджуємося з таким розумінням естетичного виховання учнів у позашкільних закладах.

Підлітки, які беруть участь у творчих колективах у позашкільній діяльності, сприймають світ в залежності від міркувань, почуттів, уяви та емоцій. Той чи інший вид творчості дозволяє пристосуватися до вимог самостійного життя, набути відповідних знань та, до певної міри, соціального досвіду, завдяки якому підліток відчуває себе дорослим.

Наприклад, Л. Боголюбська, розглядаючи вплив хореографії на формування особистості підлітків, зазначає, що підлітковий вік є етапом, коли у хореографічній взаємодії відбувається поєднання свідомого реального і ідеального, природного і духовного у становленні особистісних, індивідуальних, групових способів пластичної виразності хореографічної співтворчості [8]. Згідно тверджень дослідниці підлітки готові увійти в процес творення, у них є прагнення «творити» власний образ у гармонії з оточенням.

О. Сироєжко, досліджуючи музично-естетичне виховання підлітків в колективі оркестру народних інструментів зазначає, що «серед інших різновидів мистецтва музика посідає особливе місце. Вона відіграє провідну

роль у формуванні духовності людини, є носієм високих цінностей і сприяє розвитку емоційно-почуттєвої сфери дитини та її духовному збагаченню» [75, с. 219]. Ми розділяємо думку дослідниці.

Як нами встановлено у попередніх підрозділах, підлітковий вік сензитивний у фізіологічному, психологічному, соціальному планах щодо формування почуттів, переконань, дій, відносин з оточуючими. Тому саме заняття у творчих колективах створюють сприятливі внутрішні та зовнішні передумови для формування наукового гармонійних відносин серед підлітків.

Базовими для нашого дослідження стали тези представників гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс) щодо здатності особистості до самовдосконалення шляхом збагачення свого ідеального «Я» та наближення його до «Я-реального». Значущість диференціації образу «Я» в підлітків визначається тим, що Я-реальне створює у них почуття самототожності, внутрішньої узгодженості особистості на підґрунті набутих раніше ціннісних уявлень про себе, а «Я-ідеальне» визначає очікування і домагання підлітків, створюючи ціннісні настанови на майбутні життєві плани та поведінку. Наголосимо, що регулятивна дія ідеального «Я» у підлітків розповсюджується на соціально-поведінкову сферу, що охоплює характер взаємодії з дорослими, статус серед однолітків, ідеали для наслідування та творчі наміри підлітка. Як зазначає І. Рашковська у структурі «Я-концепції» підлітків є розрив між ідеальним та реальним «Я», який у сприятливому випадку стимулює саморозвиток, а у надмірному варіанті провокує поведінкові девіації [69].

Науковці наголошують на тісному взаємозв'язку у цьому віці між розвитком інтелекту і творчими здібностями. Так за спостереженнями О. Бондаревської, підлітки прагнуть утвердити свою внутрішню незалежність, підкреслити свою самостійність у прийнятті життєво важливих рішень, вони здатні до самовиховання та самоосвіти [9, 27].

У підлітків виникає бажання бачити себе кращим, сучаснішим. Потреба у самопізнанні та самовизначенні характеризує їхнє ставлення до дійсності: він неодмінно шукає матеріал для особистісного самостановлення у гармонії з

оточенням. Підкреслимо, що процес становлення образу ідеального «Я» підлітків є динамічним, багатофакторним і складним процесом, який породжується потребами у самоствердженні та вираженні почуття дорослості й поєднує дію різноманітних чинників. Провідним внутрішнім чинником є зміст ідеалів, під впливом яких формуються життєві орієнтири, плани і прагнення підлітка, формується спрямованість особистісного розвитку підлітка. Вагомими чинниками, які також впливають на становлення ідеального «Я» підлітка, є його стосунки з батьками, успішність у навчанні, оцінка підлітка вчителем, взаємодія з однолітками.

Існування у підлітковому віці стійкої тенденції щодо вияву ініціативності, самоствердження, самовираження спричиняє укріплення і поглиблення прагнення підлітків брати участь у соціально визнаних і творчих видах діяльності, що є значущими для всіх і забезпечують підлітку задоволення від усвідомлення своєї соціальної цінності. У такій діяльності відбувається розвиток адекватного їй мотиву – від бажання підлітка продемонструвати, проявити себе, коли інші виступають лише засобом задоволення цього бажання, до мотиву принесення користі іншим людям, де інші виступають метою його діяльності [86].

Вищеозначене зумовлює розуміння суспільно-значущої діяльності як провідної діяльності у підлітковому віці, основними видами якої є трудова, навчальна, суспільно-організаційна, спортивна та творча. Наголосимо, що при виконанні цих різновидів суспільно-значущої діяльності у підлітків має прояв підвищена увага до своїх успіхів і досягнень, які отримують певну (частіше схвальну) соціальну оцінку. Усвідомлюючи соціальну значимість власної участі в реалізації цих видів діяльності, підлітки вступають у нові взаємовідносини між собою, оскільки кожна така діяльність виконується колективно, а її результати по-справжньому оцінюються знову-таки у певному колективі.

У процесі суспільно-значущої діяльності у підлітків формуються творче ставлення до праці, відповідальне ставлення до справ колективу, товариська взаємодопомога, громадська активність. Застосування у процесі творчої

продуктивної праці знань, накопичених у процесі навчання і спілкування, підводить підлітків до розуміння суспільної цінності їх особистих успіхів.

Участь підлітків у творчій діяльності, наприклад у художній самодіяльності, в роботі різних гуртків, клубів, сприяє формуванню у них усвідомлення суспільної значущості виконуваних справ. Беручи участь у спільній діяльності разом із однолітками, підлітки вчаться оцінювати їхні ділові і моральні якості, а також у зіставленні з ними – оцінювати і свої власні можливості і дії. Спілкуючись з людьми в різних колективах (освітньому, творчому тощо), підлітки опановують нормами взаємин в них, а головне – умінням гнучко переходити від одного виду спілкування до іншого з урахуванням соціальних норм спілкування й взаємодії. Всі ці новоутворення призводять до виникнення у підлітків рефлексії на власну поведінку всередині різних колективних взаємин.

Соціально-педагогічні дослідження підкреслюють, що мотивом для заняття творчою діяльністю у школярів підліткового віку виступає естетична потреба, що спирається на наявність механізмів естетичної свідомості: почуттів, переживань тощо і служить поштовхом їх оновлення.

О. Отич справедливо стверджує, що у підлітковому віці «спостерігається поступовий перехід до такого засобу задоволення потреби, як цілеспрямована діяльність. Вона репрезентує вищий рівень пізнавальної потреби і пов'язана не лише з розвитком інтелектуальної сфери старших школярів, а й формуванням особистості в цілому» [56, 15].

Отже підлітки формують майбутню модель поведінки. Внаслідок цього, у них спостерігаються зміни у поведінці, естетичні переорієнтації, що робить особливо важливим момент соціального виховання. Захоплення та заняття творчістю спонукують до гуманістичних якостей і почуттів, що є формотвірною основою формування гармонійних відносин у колективі підлітків. Таким чином, творчий колектив виховує характер, що характеризує соціально-педагогічний аспект розвитку особистості.

У монографії «Стан та чинники здоров'я українських підлітків»

українськими дослідниками визначено, що «підлітковий вік характеризується тим, що хлопці та дівчата починають значно більше часу проводити в середовищі однолітків, ніж це було раніше. У цьому віці важливість ролі сім'ї як чинника впливу на підлітка втрачає своє колишнє значення й відступає на другий план. Найбільш впливовим чинником формування поглядів, оцінок та поведінки стає коло однолітків» [81, 38]. Науковці також зазначають, що важливим для середовища підлітків є вільний час.

Підкреслимо, що групи однолітків у підлітковому віці стають стійкішими, стосунки в таких групах починають підпорядковуватися суворішим правилам. Схожість інтересів і проблем, які хвилюють підлітків, можливість обговорювати їх відкрито, не побоюючись бути висміяним, рівність у стосунках з товаришами, – усе це робить атмосферу в підліткових групах привабливішою для хлопців і дівчат, ніж у товаристві дорослих людей. Доведено, що успіхи в середовищі однолітків у підлітковому віці цінуються понад усе. У підліткових об'єднаннях, залежно від загального рівня розвитку і виховання, стихійно формуються свої кодекси честі [81].

Отже, особливу роль у підлітковому віці починає відігравати колектив однолітків і взаємини, що складаються в ньому. Батьки і педагоги у виховній діяльності повинні пояснювати підліткам, що будь-який колектив висуває до них певні вимоги.

Ми погоджуємося з твердженням С. Сисоєвої про те, що «формування – це педагогічне управління індивідуальним становленням людської особистості. Процес формування творчої особистості учня як суб'єкта творчих соціальних відносин і продуктивної творчої діяльності за своєю суттю є педагогічним управлінням розвитком потенційних творчих можливостей дитини, формуванням у неї таких творчих якостей, які забезпечують успішність у творчій діяльності, індивідуальне становлення особистості учня як суспільно-активної» [76, 153].

У контексті нашого дослідження формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків потребує урахування певних особливостей, які

зумовлені такими аспектами як: реалізація особистісно-зорієнтованого підходу до виховання й розвитку підлітків; забезпечення поглибленої індивідуалізації творчого процесу; співпраця між учасниками творчого середовища; соціально-педагогічний патронаж відносин між підлітками у творчому колективі.

Як приклад наведемо діяльність соціального педагога у творчому колективі підлітків – оркестрі народних інструментів. Відомо, що колективне народно-інструментальне виконавство, як складова музичного мистецтва, є одним із наймогутніших засобів виховання, що надає естетичного забарвлення усьому духовному життю дітей і підлітків. Якщо зміст культури особистості становлять естетичні, моральні та світоглядні цінності суспільства, то народно-інструментальна музика є інтонаційно-тембральним засобом вираження цих цінностей. Народно-інструментальне колективне музикування є одним із видів творчості, яке володіє багатим арсеналом засобів ідейно-емоційного впливу на особистість, різноманітними формами концертної діяльності та участі в масових святах. Успішний розвиток цього жанру в художній самодіяльності пов'язаний із залученням у самодіяльні оркестри народних інструментів молодого поповнення і організації широкої мережі дитячих і підліткових оркестрів. Гра в оркестрі є також формою організації дозвілля дітей і підлітків, виховання їх естетичних почуттів та соціальної активності. Вважаємо, що оркестри народних інструментів можуть стати одним із значимих резервів соціального виховання підростаючого покоління.

У наукових та енциклопедичних виданнях поняття «оркестр» трактується як майданчик перед сценою в давньогрецькому театрі [51]. У сучасному розумінні оркестр – це великий колектив музикантів, які грають на різних інструментах і разом виконують музичний твір, написаний для цього інструментального складу. Оркестром також називають сукупність музичних інструментів, на яких грають учасники колективу. Оркестри між собою відрізняються за інструментальним складом (однорідні і мішані) і за призначенням у музично-виконавській практиці (військові, естрадні та ін.) [20].

Категорією народно-оркестрового виконавства є поняття «оркестр

народних інструментів». У музичному енциклопедичному словнику оркестр народних інструментів визначено як колектив виконавців на народних інструментах, які використовуються в автентичному або реконструйованому вигляді та історично побутують у культурі певного етносу [51]. Відзначимо, що принцип організації такого творчого колективу підлітків як оркестр народних інструментів, пов'язаний з національними особливостями музичної культури українського народу.

Досліджуючи музично-естетичне виховання підлітків у дитячому оркестрі народних інструментів О. Сироечко відзначає, що «випробуваним засобом музичного виховання, розвитку музичного й естетичного смаку учнів є колективне навчання гри на народних інструментах» [75]. В оркестрі народних інструментів грають переважно діти підліткового віку. Дослідниця констатує, що зміст роботи таких творчих колективів підлітків спрямований на всебічний розвиток вихованців. Культура особистості підлітків формується залежно від інтенсивності єднання з якісними музичними творами. У роботі соціального педагога в колективі оркестру народних інструментів допускається: розкриття змісту і структури музично-естетичного виховання та народно-інструментального виконавства вихованців; удосконалення форм і методів культурно-дозвілєвої діяльності підлітків; проява гнучкості, мобільності й оперативності в педагогічному керівництві колективом.

Дослідження М. Давидова [20], В. Дейнеги [22] свідчить про те, що соціально-педагогічні можливості самодіяльної художньої творчості з огляду на низку об'єктивних і суб'єктивних причин використовуються не в повному обсязі. Тому виникає цілком закономірна потреба в коригуванні форм і методів діяльності соціального педагога з народно-інструментальними колективами. Особливої актуальності зазначена проблема набуває в суперечності між якісним вирішенням художньо-виховних задач і розвитком соціального виховання сучасних підлітків.

З метою підвищення соціально-педагогічної ефективності та розвитку колективного народно-інструментальної творчості необхідно визначити

особливості організації соціально-педагогічної і культурно-дозвілєвої діяльності, яка спирається на динаміку зацікавленості народно-інструментальною музикою, враховуючи соціально-психологічні та психофізіологічні характеристики учасників, орієнтуючись на виявлення і розвиток індивідуальних здібностей кожного вихованця. У цьому випадку колективне народно-інструментальне виконавство постає як поліфункціональне явище, як синтез мистецтва, виховання та соціосупільної діяльності. Таке поєднання, по-перше, максимально відповідає природі художньої самодіяльності; по-друге, сприяє розвитку індивідуальності учасників, дозволяє найповніше реалізовувати пізнавальну, комунікативну і ціннісно-орієнтаційну активність студентів у навчальному, виконавському, соціально-організаційному та репродуктивно-творчому аспектах життєдіяльності оркестру народних інструментів; по-третє, стимулює інтерес студентів до гри у самодіяльному оркестрі народних інструментів.

Соціально-педагогічна робота з підлітковим оркестром народних інструментів нами визначена у таких аспектах:

1) формування стійкої зацікавленості підлітків до колективного музикування у оркестрі народних інструментів; поетапну реалізацію бажання підлітків до пошуку себе і самоствердження у всіх видах колективної діяльності з урахуванням їх психофізіологічних характеристик та індивідуальних творчих здібностей;

2) інтенсифікація виховної роботи на ґрунті використання прогресивних методик, дозволяючи збільшити об'єм та якість колективного музикування;

3) організація багатовекторного і багатопредметного оркестрового життя та соціокультурної діяльності, з пошуково-творчими елементами, включаючи різноманітні види і жанри разом з формами внутрішнього та зовнішнього напрямів роботи;

4) створення соціального мікросередовища з метою формування психологічного комфорту та гармонійних відносин в музичній діяльності підлітків.

Зміст роботи соціального педагога в оркестром народних інструментів спрямований на всебічний розвиток вихованців, тому в ньому передбачено: надання знань із теорії та практики музичного мистецтва з використанням Інтернет-ресурсів, відвідування мистецьких музичних заходів, концертів, свят тощо; організація просвітницької та концертної діяльності; профорієнтаційні заходи. Отже, соціально-педагогічне керівництво у творчому колективі підлітків має специфічний характер, оскільки керівник-педагог має не тільки знати методи керівництва, а й володіти педагогікою як мистецтвом, бути артистом, який прищеплює у дітей любов до музичного інструмента, ансамблю, оркестру і музики в цілому, наповнює їх естетичною радістю, впливає на них передусім власною майстерністю гри на музичному інструменті тощо. Сила образного слова педагога, яке супроводжує навчальний процес, має вирішальне значення для виховного впливу в творчому колективі.

Таким чином, особливості формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків полягає в тому, що:

1) творчий колектив володіє здатністю безпосередньо втілювати почуття та емоції, реалізувати запити підлітка у період підліткового віку і в такий спосіб дієво впливати на формування його внутрішньої культури;

2) творчий колектив є значущим засобом організації культурного дозвілля підлітків, який здатен емоційно і у відповідності до вікових і фізичних можливостей рівноцінно залучати всіх підлітків незалежно від віку і статі;

3) творчий колектив одночасно і вид мистецтва, що є особливо привабливим для підлітків;

4) у творчому колективі здійснюється колективний вид творчості (так гурткова робота, студії, клуби діють у закладах загальної середньої освіти, зокрема, в позаурочний час, позашкільних закладах освіти, палацах культури, центрах художньої творчості). Підлітки, займаючись у творчих колективах, виявляють інтерес до власного внутрішнього світу та моделі гармонійної поведінки.

Стан формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків

визначався на основі критеріїв і рівнів: високого, середнього та низького. Під час розробки критеріїв оцінювання процесу формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків ми зверталися до робіт Т. Алексєєнко [3], І. Беха [7], В. Кравця [39], Н. Мирончук [49] та ін. Відповідно до критеріїв було встановлено їх показники.

Перший критерій – інформативний – (констатація рівня знань цінностей), що характеризується такими показниками, як: уявлення про суспільні й особистісні цінності; знання у сфері духовно-морального самовдосконалення і творчого розвитку.

Другий критерій – мотиваційний (характеризує ставлення підлітків до колективної творчої діяльності), містить такі показники: мотивація до виконання соціальних у творчому колективі, мотивація до творчої діяльності.

Третій критерій – поведінковий (наявність умінь і навичок, стратегій міжособистісної взаємодії) характеризується такими показниками: уміння творчо реалізуватися; уміння приймати рішення та бути відповідальним за наслідки своїх вчинків; уміння спілкуватися з оточуючими.

На основі визначених критеріїв та показників було схарактеризовано рівні формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків, а саме: високий, середній і низький. Надамо характеристики цих рівнів.

Високий рівень формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків характеризується наявністю у підлітків уявлень щодо суспільних й особистісних цінностей, сформованою й усвідомленою мотивацією до колективної творчої діяльності, наявними знаннями, уміннями й навичками у сфері міжособистісного спілкування з оточуючими.

Середній рівень формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків характеризується наявними, проте неповними уявленнями підлітків про суспільні й особистісні цінності, ситуативною мотивацією до колективної творчої діяльності, несистематизованими знаннями, уміннями й навичками у сфері міжособистісного спілкування з оточуючими.

Низький рівень формування гармонійних відносин у творчому колективі

підлітків характеризується фрагментарними уявленнями підлітків про суспільні й особистісні цінностей, несформованою мотивацією до колективної творчої діяльності, відсутністю знань, умінь й навичок щодо міжособистісного спілкування з оточуючими, їм бракує вмінь ефективного спілкування з однолітками.

Акцентуємо увагу, що дослідно-експериментальна робота з доведення ефективності формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків, про результати якої мова піде у наступному розділі роботи, здійснювалася як педагогічний експеримент, в якому було проведено констатувальний, формувальний та узагальнювальний етапи.

Виявлення рівнів формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків здійснювалося в межах констатувального етапу педагогічного дослідження, завданнями якого було визначено:

- 1) розробити критерії та показники формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків;
- 2) розробити діагностичні методики та запровадити їх у зміст експериментальної роботи;
- 3) проаналізувати та узагальнити отримані результати, виявивши рівні формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

Експериментальною базою проведення констатувального етапу соціально-педагогічного дослідження став творчий колектив підлітків: оркестр народних інструментів школи мистецтв (в кількості 55 осіб) і хореографічний гурток (в кількості 18 осіб) м. Нікополь.

У процесі збору інформації ми використовували такі методи дослідження: анкетування підлітків; експертне опитування (у ролі експертів виступали керівники творчих колективів, практичні психологи, соціальні педагоги); метод включеного спостереження, бесіди, психодіагностичні методики.

Характеристика рівнів формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків на прикладі оркестру народних інструментів і хореографічного гуртка представлено у табл. 1.1.

Таблиця 1.1.

Рівні формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків

Показники	Рівні і бали		
	Низький (1–3 балів)	Середній (4–6 балів)	Високий (7–9 балів)
Інформаційний критерій			
уявлення про суспільні й особистісні цінності	Несформовані	наявні, проте неповні	наявні
знання у сфері духовно-морального самовдосконалення і творчого розвитку	відсутні	несистематизовані	ґрунтовні
Мотиваційний критерій			
мотивація до виконання соціальних у творчому колективі	відсутність	загальна позитивна	сформована
мотивація до творчої діяльності	відсутність	часткова	наявна
Поведінковий критерій			
уміння творчо реалізуватися	брак умінь	наявні труднощі	наявні
уміння приймати рішення та бути відповідальним за наслідки своїх вчинків	брак умінь	поодинокі випадки уміння	наявні
уміння спілкуватися з оточуючими	брак умінь	вибірковість у спілкуванні	ефективне спілкування

За отриманими бальними характеристиками рівнів по кожному критерію можна визначити середнє арифметичне і знайти показники загального рівня формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків (див. додаток А).

Визначивши критерії, показники та рівні формування гармонійних

відносин у творчому колективі підлітків, перейдемо до аналізу отриманих результатів.

За даними додатку А встановлено, що низький рівень визначено у 43 підлітків (56,16 %), середній – у 21 підлітка (28,77 %) і високий рівень встановлено у 9 осіб (15,07 %) (рис. 1.1).

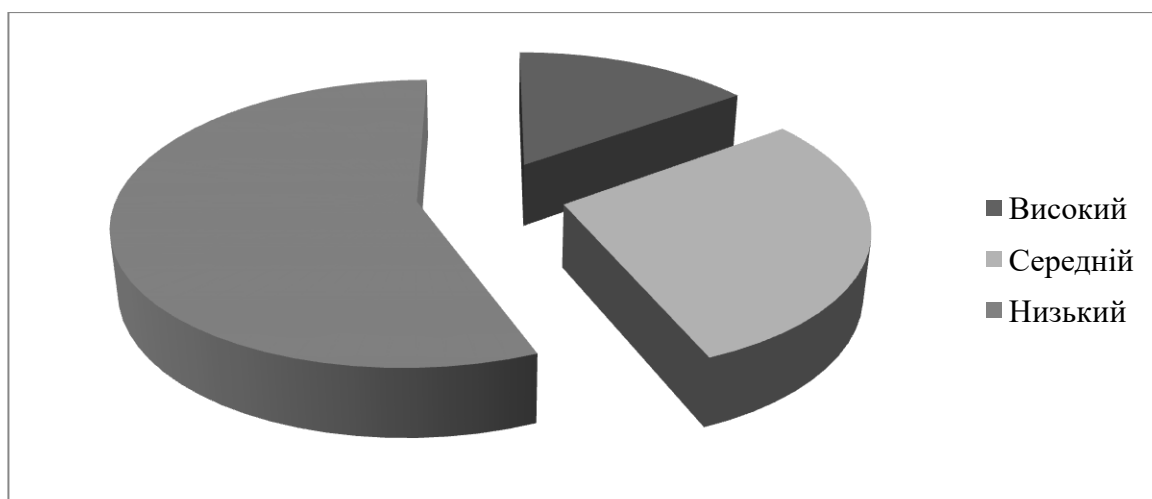

Рисунок 1.1. – Стан формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

Узагальнення результатів діагностування підлітків-учасників творчих колективів дозволяє стверджувати про переважну кількість відсотків середнього та низького рівня.

Таким чином, для продовження дослідно-експериментальної роботи, нами було виділено контрольну та експериментальну групи.

До експериментальної групи (ЕГ), підлітки якої візьмуть участь у формувальному етапі експерименту, було обрано оркестр народних інструментів школи мистецтв м. Нікополь у кількості 55 осіб. До контрольної групи віднесено учасників хореографічного гуртка школи мистецтв м. Нікополь у кількості 18 осіб.

Порівняння результатів констатувального етапу дослідження зображено у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Результати констатувального етапу дослідження

Рівні	КГ		ЕГ	
	К-ть	У %	К-ть	У %
Низький	33	60,00	10	55,56
Середній	15	27,37	6	33,33
Високий	7	12,73	2	11,11
Разом	55	100	18	100

Результати констатувального етапу дослідження показали, що в обох групах переважна більшість підлітків виявили низький рівень формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків: в КГ – 55,56 %, а в ЕГ – 60,00 %. Представлені результати констатувального етапу дослідження свідчать про несистематизованість та обмеженість знань підлітків учасників творчих колективів щодо цінностей колективної творчої діяльності, усвідомленої мотивації до виконання соціальних у творчому колективі і творчої діяльності.

Висновки до першого розділу

Для з'ясування сутності проблеми формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків опрацьовано філософські, педагогічні й психологічні джерела з різними підходами до окреслення й уточнення понять «колектив», «колектив підлітків», «творчий колектив», «творчий колектив підлітків», «творче середовище», що становлять науковий контекст дослідження. Завдяки цьому доведено, що творчий колектив є формуючим чинником соціальної активності підлітків. Узагальненню суті процесу формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків слугували його визначення в широкому (як цілеспрямований, багатогранний процес за завданнями і змістом, складний щодо формування і розкриття творчого потенціалу підлітка, різноманітний за формами, методами і прийомами творчості) та у вузькому значенні (як системна, багатовимірна соціально-педагогічна діяльність, яка охоплює змістову, організаційно-процесуальну та

особистісну складові соціальної активності підлітків в умовах творчого колективу). З'ясовано, що творчий колектив підлітків – це відносно компактна соціальна група, яка їх об'єднує. Специфікою діяльності соціального педагога з таким колективом дітей підліткового віку є те, що виховна діяльність повинна бути свідомо організованою та систематичною, з чітким визначенням мети, методів і прийомів. Соціальний педагог, на відміну від професійних і культурно-масових працівників, які працюють із професійними творчими колективами, сам створює колектив та організовує творчий процес. Наголошено на основних завданнях, які вирішуються соціальним педагогом у роботі з творчим колективом підлітків. До них віднесено: задоволення потреб кожного члена колективу; формування естетичних смаків і вподобань у підлітків; створення умов для творчої самореалізації особистості кожного підлітка і реалізації його творчого потенціалу.

Доведено, що соціально-педагогічна діяльність у творчому колективі підлітків має специфічний характер, оскільки соціальний педагог має не тільки знати методи керівництва і соціального виховання, а й володіти педагогікою як мистецтвом, бути артистом, який прищеплює у підлітків любов до колективної творчої діяльності, наповнює їх естетичною радістю, впливає на них.

Особливості формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків зумовлені тим, що творчий колектив є значущим засобом організації культурного дозвілля підлітків і впливовим чинником розвитку у них соціальної активності. Результатом діяльності соціального педагога у творчому колективі підлітків є створення соціального мікросередовища з метою формування психологічного комфорту та гармонійних відносин в колективній творчій діяльності підлітків. Доведено, що за результатами діагностування у підлітків учасників творчих колективів переважає у кількості відсотків показники середнього та низького рівня формування гармонійних відносин у творчому колективі. У наступному розділі дослідження визначимо й експериментально підтвердимо соціально-педагогічні умови формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНИХ ВІДНОСИН У ТВОРЧОМУ КОЛЕКТИВІ ПІДЛІТКІВ

2.1. Соціально-педагогічні умови формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків

Теоретичне вивчення проблеми формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків, визначення особливостей діяльності соціального педагога у підліткових творчих колективах дозволили обґрунтувати соціально-педагогічні умови забезпечення ефективності цього процесу. Для нашого дослідження важливим є визначення сутності терміносполук «педагогічна умова» і «соціально-педагогічна умова».

Обґрунтуванням педагогічних умов, за яких підвищується ефективність досягнення виховних цілей у соціально-педагогічній діяльності, в останні роки займалися різні українські дослідники: О. Лісовець [42], Т. Логвиненко [44], Н. Павлик [58], Т. Федорченко [88]. Отже, під педагогічними умовами науковці розуміють обставини, які прискорюють чи гальмують навчання, виховання, формування, розвиток певних явищ педагогічної реальності.

Аналізуючи тематику дисертаційних досліджень з педагогіки ([12], [42], [44], [69]), І. Литвин зазначає, що предмет і мета у більшості з них містять педагогічні умови як спеціально сконструйовані процедури, виконання яких дає змогу вирішити певні педагогічні завдання у професійній діяльності [43].

Узагальнення визначень і трактувань поняття «педагогічні умови» у педагогічній літературі і дисертаційних дослідженнях дозволили встановити:

1) педагогічні умови розглядаються як система певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, що об'єктивно склалися чи суб'єктивно створених, необхідних для досягнення конкретної педагогічної мети [88];

2) педагогічні умови – це комплекс спеціально спроектованих

генеральних чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини навчально-виховного процесу та/або особистісні параметри його учасників, які забезпечують цілісність навчання та виховання в інформаційно-освітньому середовищі навчального закладу відповідно до вимог суспільства [43];

3) педагогічні умови – це комплекс взаємодіючих заходів навчально-виховного процесу, що спрямований на формування певної компетентності та забезпечує перехід на більш високий рівень її сформованості [11].

Результати теоретичного аналізу наукової літератури дозволи дійти висновку, що педагоги і психологи визначають педагогічні умови як сукупність факторів, що забезпечують регулювання, взаємодію об'єктів і явищ педагогічного процесу для досягнення поставленої мети, удосконалюють міжособистісні стосунки учасників педагогічного процесу для вирішення конкретних завдань, сприяють активізації пізнавальної діяльності, самостійності, ініціативності, інтересу; як взаємопов'язаний комплекс заходів освітнього процесу, що на основі взаємодії забезпечує досягнення поставленої мети. Найчастіше під педагогічними умовами розуміють такі, що спеціально (свідомо) створюються в освітньому процесі з метою підвищення його ефективності.

Науковці також визначають педагогічні умови як сукупність взаємопов'язаних обставин, які забезпечуються на управлінському рівні для досягнення запланованої мети і стосуються управління педагогами та їх професійною діяльністю, а також учнями та їх діяльністю [35; 88].

Важливим для нашого дослідження стали напрацювання В. Шабанова щодо необхідності більш широкого використання інтерактивних соціально-комунікативних технологій та створення розвивального освітньо-виховного середовища у закладі освіти [94].

Таким чином, педагогічні умови, виступаючи як один з компонентів педагогічної системи, відображають сукупність можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища, впливають на особистісний і процесуальний аспекти цієї системи і забезпечують її ефективне

функціонування. У контексті нашого дослідження ми розглядаємо педагогічні умови формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків як взаємопов'язаний комплекс заходів соціально-педагогічного процесу, який спрямований на розвиток у підлітків творчого потенціалу та соціальної активності у колективній творчій діяльності

Результати вивчення наукової літератури дає можливість стверджувати, що до педагогічних умов відносять необхідні передумови й ті обставини, які свідомо створюються в соціально-педагогічному процесі з метою найбільш результативного його перебігу та реалізації поставлених завдань. Як стверджує Н. Довгань педагогічні умови є основою планування продуктивного освітнього середовища з урахуванням сучасних змісту, форм і методів спрямованих на досягнення позитивної мотивації підлітків [23].

Проаналізуємо розуміння соціально-педагогічних умов. У дослідженні Т. Лях, сутність поняття «соціально-педагогічні умови» означає «сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників, що обумовлюють результативність певної діяльності» [44]. За Л. Кальченко, зміст цього ж словосполучення означає «спеціально організовані обставини і можливості для діяльності, від наявності або зміни яких залежить ефективність певного процесу» [32].

Визначаючи соціально-педагогічні умови, врахування яких дозволить забезпечити процес формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків, підкреслимо їх взаємозв'язок та систематичність. Ми переконані, що випадково обрані соціально-педагогічні умови не є сприятливими для досягнення передбачуваного результату.

Таким чином, у нашому дослідженні під «соціально-педагогічними умовами формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків» визначаємо сукупність чинників, що діють у середовищі творчого колективу і забезпечують результативність підготовленості підлітків до соціально активної колективної творчої діяльності.

Узагальнення теоретичних підходів до визначення та характеристики поняття «соціально-педагогічні умови», а також узагальнення результатів

теоретичного аналізу у першому розділі дозволило нам визначити та обґрунтувати такі соціально-педагогічні умови щодо формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків:

1) урахування вікових, статевих, соціальних особливостей підлітків, які є учасниками творчого колективу;

2) організація дієвого соціально-виховного простору творчого колективу для формування гармонійних відносин у цьому колективі;

3) забезпечення інтеграції соціально-педагогічних впливів для активізації творчого потенціалу підлітків.

Обґрунтуємо кожну із визначених соціально-педагогічних умов. Вибір першої соціально-педагогічної умови базується на усвідомленні того, що процес формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків має урахувати вікові, статеві, соціальні особливості залучених у нього дітей. Відповідно логіки викладу наукового матеріалу зупинимося насамперед на вікових особливостях підлітків як учасників творчих колективів.

Так у словнику-довіднику за Т. Алексеєнко, вікові особливості – це «специфічні властивості особистості, психіки індивіда, анатомофізіологічного розвитку, що закономірно виникають у різні вікові періоди дозрівання організму» [2, 81]. Ці вікові особливості підлітків слід урахувати при організації з ними соціально-педагогічної роботи. Для досягнення успіху у взаємодії з підлітками слід виділити два моменти: встановлення довірливих стосунків та налагодження контакту з вихованцями. Це обов'язково буде враховано нами під час впровадження форм і методів формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

Важливими для нашого дослідження стали окремі аспекти статевого виховання, розкриті у праці В. Кравця. Учений наголошує на ряді змін, що відбулися у поглядах на статеve виховання підлітків. Зазначена автором перша зміна, на нашу думку, є актуальною і негативною водночас, що потребує пильної уваги як з боку науковців, так і з боку батьків і педагогів. Маємо на увазі те, що моральний зміст інтимних стосунків та взаємна відповідальність

партнерів відтепер замінено на свободу реалізації статевого бажання.

Ми погоджуємося з висловом В. Кравця, що «вік статевого дебюту знизився» [39, 296]. Друга зміна, є позитивною, адже пов'язана з розширенням інформації про способи попередження вагітності. Третьою зміною є те, що на сьогоднішній день підростаюче покоління має змогу отримувати знання про репродуктивну систему не лише від однолітків та друзів, а й під час навчання в освітніх закладах (з'являється системність, науковість та обґрунтованість про те, що завжди викликало таємницю та штучну привабливість).

Підкреслимо, що ще одна зміна полягає в тому, що статеве виховання відокремилось від морального, естетичного та гендерного.

В руслі означених змін науковцем виокремлено такі завдання статевого виховання: 1) формування у дітей і підлітків відповідального ставлення до власного здоров'я, до репродуктивної функції; 2) формування мотивації бути здоровим та прагнення уникати будь-яких ризиків; формування переконаності в неприйнятності статевого життя у дитячому та підлітковому віці; 3) виховання відповідальності перед майбутнім партнером та власним потомством; допомога дітям і підліткам у розумінні тих змін, що відбуваються у їх організмі в період статевого дозрівання, а також – підготовка молоді до сімейного життя та відповідального ставлення до батьківства [39, 314].

Ми поділяємо думку В. Кравця про те, що родина і школа і позашкільні установи повинні довести до свідомості підлітків інформацію і про наслідки ранніх статевих зв'язків, і про ризик дошлюбної вагітності та її переривання, про упереджене ставлення суспільної думки до юного материнства, зростання кількості матерів-одиначок, зростання кількості дітей, від котрих відмовляються юні матері тощо.

У соціально-педагогічному дослідженні І. Манохіної зазначено, що «статева приналежність дитини встановлюється упродовж дошкільного періоду (форми поведінки, інтереси своєї статі тощо), коли ідентифікація чоловічої та жіночої статі відбувається через спілкування» [46, 76]. Повністю поділяємо погляди дослідниці стосовно того, що «на основі слабкого уявлення про статево

ідентифікацію відповідно ї порушується уявлення про свою майбутню статеву роль у суспільстві, а також – відсутність знань про статеві відмінності, байдуже ставлення до свого зовнішнього вигляду ускладнює формування еталонів, статеворольових нормативних орієнтацій і стереотипів поведінки» [46, 73]. Процес формування готовності до сімейного життя має сприяти формуванню культури статевого взаємин і оволодіння підлітками конструктивним спілкуванням з представниками протилежної статі.

Надалі, обґрунтуємо необхідність врахування соціальних особливостей підлітків, які є учасниками творчих колективів у процесі формування їхньої готовності до сімейного життя. За визначенням фахівців соціальної сфери [25, 99], поняття «соціальність» становить комплексну характеристику соціального суб'єкта (людина, група, країна та ін.), що виявляється через індивідуальне позитивно-творче ставлення до соціального буття й забезпечує реалізацію індивідуальності суб'єкта в умовах від сімейного, етнічного, регіонального, громадянського тощо до глобального соціуму. Також під «соціальністю» розуміють систему соціальних (сімейних, національних тощо) ціннісних орієнтацій, якостей і поведінки соціального суб'єкта, що спрямована на зміцнення спільності, консолідованості, доцентрових спрямувань соціуму [25, 100].

Згідно поглядів психологів, основами розвитку соціальності є спільна практична діяльність, суб'єктом – є людство загалом, а на внутрішньому рівні – індивіди та спільноти людей, які взаємодіють. У педагогіці на сьогодні в умовах демократизації ідей суспільного розвитку глибшого значення набули аспекти соціальності саме у соціальній педагогіці (Т. Алексеєнко [1], В. Нікітін [53] та ін.), де значна кількість досліджень спрямована на соціальне виховання особистості. У роботах вчених вказується, що «соціальність людини формується у родинній, етичній, конфесійній, професійній спільнотах» [2].

А. Рижанова провідної ролі надає набуттю соціальності саме в родині [25, 100]. Ми поділяємо погляди вченої стосовно того, що саме у сім'ї відбувається формування сімейних цінностей, зміцнюється поведінка особистості, що надалі визначатиме її сімейний стан. За енциклопедичними

джерелами, структура соціальності представлена такими складовими, як ціннісне ставлення до різних форм буття, усвідомлення своєї соціальності та прагнення до самовдосконалення. Розвитку соціальності сприяє взаємопорозуміння, взаємодопомога та взаємопідтримка [25].

Цікавими для нашого дослідження є модель соціальності підлітків О. Пахомової, яка представлена соціальними цінностями (людина, сім'я, суспільство), соціальними якостями (милосердя, альтруїзм, гуманність), соціальними почуттями (емпатії, спільноти), соціальної поведінкою (дії, вчинки) [61].

Для більш детального розуміння соціальних особливостей підлітків, які відвідують творчі колективи варто вказати класифікацію рівнів соціальності (за А. Рижановою): біологічний (притаманний первісному суспільству, пов'язаний із загрозою виживання), фізичний (примусове нав'язування певних цінностей), душевний (відчуття родинної, національної, релігійної спільноти), духовний (вищі рівень соціальності, що виховується через добровільний вибір системи ціннісних орієнтацій з активною реалізацією у середовищі та наявність повної відповідальності за наслідки) [69].

Основні риси таких рівнів соціальності віддзеркалюються у взаємодії підлітків. У подальшій нашій експериментальній роботі на це буде зроблено акцент під час проведення семінарів-практикумів та тренінгів із соціальними педагогами, які співпрацюють з творчими колективами підлітків, адже спосіб такого спілкування є наслідком взаємин між педагогами та вихованцями загалом.

Важливим для реалізації першої соціально-педагогічної умови є звернення до сутності понять «цінність» та «сімейні цінності». Так, наприклад, за І. Бехом, зміст поняття «цінність» представлено як «широке поняття, що охоплює усе значуще і важливе для особистості, має соціальну і психологічну природу» [7, 16]. Особистісні цінності, на думку науковця, є «адекватним індикатором розвиненої особистості»; вчений акцентує увагу на нормативноціннісній регуляції власної поведінки (альтруїстичне спілкування, безкорислива поведінка) [7, 33].

І. Бех також акцентує увагу на формуванні відповідальності. Відповідальність, за визначенням вченого, це «особливий мотив учинків, в основу розвитку яких покладено відповідальні вчинки» [7, 581]. Постійність відповідальності, згідно поглядів вченого, перетворює її на усвідомлене настановлення як готовність діяти належним чином. У нашому дослідженні ми спрямовуємо увагу на вчинок-вірність; вчинок-опіки; вчиноквідданість; вчинок-чуйності та вчинок-щирості.

За Т. Алексеєнко, «цінності сімейного виховання – це сукупність морально-етичних імперативів і матеріальних цінностей сім'ї, що відображають потреби та інтереси батьків і дітей у системі сімейних стосунків, культуру умов їх співбуття у сімейному середовищі, міру згуртованості членів сім'ї, її духовної спрямованості і соціальне самопочуття, а також уявлення членів сім'ї про основні цілі і сенс сімейного життя та пріоритети виховної діяльності, можливості їх досягнення. Базовий онтологічний перелік цінностей сімейного виховання складають сім'я, батьки, діти, любов, власний дім, гармонійні взаємини між членами сім'ї, взаємопідтримка, спільність інтересів» [3, 166].

У нашому дослідженні базовими цінностями, що є важливими для формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків обрано такі: сім'я – як найвища цінність, довіра, взаємоповага, відповідальність, здоров'я, діалогічне спілкування.

Розробляючи зміст, форми і методи реалізації першої соціально-педагогічної умови, ми звернули увагу на дослідження Я. Гошовського, який серед методів активної взаємодії з підлітками визначав медіально-рефлексійний тренінг. В основі такого методу покладено спеціально організовану за участю третьої сторони посередницьку діяльність з пошуку сторонами, що конфліктують, аспектів вирішення проблеми задля припинення конфлікту і гармонізації подальшого перебігу мирного розвитку і співіснування (медіація – процес цілеспрямованого посередницького втручання, що просуває конфлікт між особистістю підлітка в напрямку його вирішення) [18, 27].

Ураховуючи ці позиції науковця та виходячи зі специфіки дослідження,

для реалізації першої умови було розроблено тренінг «Щастя у творчості – крокуймо разом», що складається з семи тем: «Палітра творчого життя», «Жили-були Цінності», «День народження Мистецтва», «Про взаємоповагу і не лише», «У країні Творчості», «Від реплік до діалогу і спілкуванню», «Дорога до щастя». Кожна тема представлена двома вправами-розминками, трьома основними вправами та двома вправами, спрямованими на рефлексію.

Мета тренінгу «Щастя у творчості – крокуймо разом» – формування готовності підлітків до життєдіяльності у творчому колективі завдяки аналізу та інтерпретації базових цінностей (довіра, взаємоповага, здоров'я, діалогічне спілкування, творча активність тощо).

Завдання тренінгових вправ:

- оцінити рівень поінформованості учасників щодо певної цінності, з'ясувати рівень їхньої обізнаності з суспільними цінностями та їх розуміння;

- сформувати інтерес підлітків до проблематики реалізації творчих здібностей;

- допомогти вихованцям сприйняти, усвідомити та закріпити отриманні уявлення.

Під час упровадження тренінгу було використано комплекс таких методів, як обговорення в групах, тестові методики, сюжетно-рольова гра, мозковий штурм, а також – стратегії критичного мислення.

Отже, на основі теоретичного вивчення наукових робіт, було передбачено для формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків організувати соціально-педагогічну роботу з урахуванням вікових, статевих та соціальних особливостей підлітків, що потребувало корекції взаємини з однолітками та дорослими, зміни ставлення до звичного життя, тобто за вказаними конкретними правилами з боку соціальних педагогів; формування у підлітків цінності власної особистості та ціннісного ставлення до оточуючих загалом.

Підкреслимо, що в процесі проведення формувального етапу дослідження буде враховано соціальний статус батьків та особливості сімейного життя

підлітків у батьківській сім'ї (в подальшому це відобразиться на результатах опитування). Оскільки підлітковий вік є перехідним періодом, що ускладнюється недосконалістю форм взаємодії підлітків з дорослими та однолітками, то другою соціально-педагогічною умовою формування гармонійних відносин у творчому колективі виокремлено організацію дієвого соціально-виховного простору творчого колективу для формування гармонійних відносин у цьому колективі.

Соціально-виховний простір творчого колективу як об'єкт цілеспрямованих змін характеризується як певна частка соціуму, де створено умови для розвитку особистості. Цей простір слід розглядати як педагогічну реальність (соціально-виховну, розвивальну, навчальну, педагогічну), у якій відбувається взаємодія, осмислення і пізнання особистістю оточуючих її елементів-носіїв культури (творчого середовища), що забезпечує прогресивний розвиток об'єктів (підлітків). Щодо значення поняття «дійовий», то за словником української мови, це здатний активно діяти; здатний впливати на що-небудь [77].

Таким чином, у контексті нашого дослідження у зв'язку з постійними соціальними подіями і відповідними змінами, соціально-педагогічний простір творчого колективу підлітків варто назвати дієвим простором, ефективність дієвості якого визначатиметься соціально-педагогічним проектуванням.

Задля реалізації другої соціально-педагогічної умови було розроблено низку соціально-педагогічних проектів, спрямованих на налагодження міжособистісних зв'язків у творчому колективі підлітків. Цінність цих зв'язків полягає у моральній і творчій єдності підлітків як учасників одного колективу. Зазначимо, що у словнику-довіднику вказано на існування різновиду проектів, а саме – про соціальні учнівські проекти, де розробниками є учні різного віку, за певним спрямуванням для певної категорії людей [1, 372].

Таким чином, з метою реалізації другої умови було розроблено соціально-педагогічний проект для підлітків, що відвідували творчий колектив «Оркестр починається з добра», завдяки якому було передбачено впровадити

такі форми та методи: методика «Музичні асоціації», тренінгові вправи «Цінності мого творчого життя», рольові ігри («Ательє соціальний ролей: примірка»), диспути; моделювання і програвання проблемних ситуацій; конкурс колажів «Музика поруч»; батьківські диспути: «Заповіді та заповіді батьківства», «Батько, мати, діти – щаслива сім'я», «Критерії дорослості». Обов'язковим було проведення спільних творчих заходів («Свято музичного мистецтва», «Місяць народної музики»), які було організовано з метою налагодження взаємодії задля усвідомлення учасниками цінності спільних дій дорослих і підлітків.

Під час розробки соціально-педагогічних проєктів, у змісті роботи соціального педагога з підлітками позитивні наслідки було досягнуто за таких методів, як: творчі завдання, ігрові вправи, обговорення проблемних ситуацій, прослуховування аудіо-відповідей самих підлітків; у змісті роботи з педагогами виділено такі методи, як бесіда-диспут, ділові ігри, брифінги, консультації тощо; зміст роботи з підлітками було побудовано на основі ігрових вправ, інсценуванні ситуацій, обговорення музичних творів та морально-етичних оповідань, диспути тощо.

Третьою соціально-педагогічною умовою формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків було визначено забезпечення інтеграції соціально-педагогічних впливів для активізації творчого потенціалу підлітків.

Інтеграцію як універсальне поняття Р. Вайнола та Ж. Петрочко визначають «процесом і станом поєднання різних за якістю соціальних елементів у функціонально-єдиний організм; процесом входження до певної соціальної системи, яка вже утворилась, тієї чи іншої соціальної групи, індивіда; характеристику ступеня збіжності цілей, різних соціальних груп, індивідів» [25, с. 55]. Вчені, з позиції соціальної педагогіки, про інтеграцію вказують як «про підсумок соціальної роботи в тій сфері, де дорослий чи дитина були позбавлені можливості повноцінного життя» [25, 56].

Щодо поняття «впливу», то в контексті теми дослідження нам імпонує визначення О. Кририченко про те, що вплив слід розуміти як взаємодію «двох і

більше систем, при якій функціонування однієї системи стає причиною певних змін у структурі хоча б однієї із взаємодіючих систем» [38].

За визначенням В. Радула, педагогічний вплив – це «вплив педагога на свідомість, волю, емоції вихованців, на організацію їхнього життя та діяльність в інтересах формування в них необхідних якостей і забезпечення успішного досягнення поставлених цілей» [68, 56]. Науковець також характеризує зміст поняття «соціальний вплив» як зміну знань, установки, поведінки чи емоцій людини. Соціальний вплив, з точки зору вченого, здійснюється у такому ракурсі: примус та покарання; легітимність та покарання; інформаційність та експертність – переконання в компетентності джерела; референтність – ідентифікація об'єкта соціального впливу з його суб'єктом.

Таким чином, вважаємо, що у контексті нашого дослідження, цілеспрямований вплив з боку творчого колективу – це соціально-педагогічний вплив на підлітків з метою змінити їхні знання про соціальні цінності, поведінку, акцентуючи увагу на їхніх творчих досягненнях. Варто зауважити, що соціально-педагогічна робота у творчому колективі зводиться, переважно, до збору інформації та проведення діагностичних методик (без проведення подальшої соціально-педагогічної корекційної роботи). Через такий стан соціально-педагогічної роботи, розвиток підлітків перебуває у статистичному незмінному стані. Тому необхідно звернути увагу на таких моментах: педагогічний персонал творчого колективу має слідувати соціально-педагогічним орієнтирам; окрім формування творчої діяльності, важливим є привчити підлітків до спостереження та аналізу за власними діями, вчинками та емоціями, а також за вмінням відчувати емоції і почуття оточуючих (аналіз має бути стосовно позитивних явищ).

Інтеграцію виховних соціальних впливів розкрито у соціально-педагогічному дослідженні Н. Чернухи, яка визначає це поняття як «мету і шлях створення цілісності; як процес, результатом чого є досягнення єдності й цілісності, погодженості всередині системи, заснованої на взаємозалежності окремих спеціалізованих елементів; як процес становлення й підтримки

соціальних взаємодій і взаємин між людьми» [2007, 34]. Відповідно розуміння соціальної інтеграції, то у русі визначення Н. Чернухи, розуміємо це як процес перетворення відносно самостійних між собою об'єктів (індивідів, груп, класів тощо) у «єдину цілісну систему, що характеризується погодженістю і взаємозалежністю її частин на основі загальних цілей, інтересів тощо» [93, 34].

Таким чином, забезпечення інтеграції соціально-педагогічних впливів для активізації творчого потенціалу підлітків ми розглядатимемо як дію, мотив, спосіб та результат, що спрямований на підлітків та їхні взаємини з навколишнім творчим середовищем з метою формування гармонійних відносин у ньому.

Для реалізації третьої соціально-педагогічної умови формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків – забезпечення інтеграції соціально-педагогічних впливів для активізації творчого потенціалу підлітків – було розроблено програму соціально-виховних заходів для підлітків «Готуємось до творчих досягнень», якою передбачено засвоєння 8 тем, загальною кількістю 16 годин, зокрема: «Світ творчих емоцій», «Мотив і усвідомленість як стратегічний орієнтир розвитку творчого потенціалу», «Фундамент успіху», «Колективна творча діяльність: погляд психолога», «Духовно-моральне самовдосконалення у соціально-педагогічному діапазоні», «Конструкт і результат творчого образу», «Відповідальна поведінка дівчат та юнаків як складова злагоди», «Вчинкові інваріанти: сьогодні дорівнює завтра».

При розробці цієї програми, нами було враховано ряд методологічних підходів: гуманістичний (передбачав влаштування соціально-педагогічного комфорту підліткам, взаємодовіру та взаємоповагу); компетентнісний (зумовив розвиток компетентностей щодо виконання соціальних ролей підлітками); діяльнісний (дозволив соціальним педагогам творчого колективу опосередковано навчати, розвивати і виховувати підлітків з метою формування гармонійних відносин у творчому колективі).

Мета програми – забезпечити ефективність формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

Основні завдання програми: 1) ознайомити підлітків з важливими

аспектами творчої діяльності, з її функціями та основними закономірностями; 2) розширити уявлення підлітків про соціальні ролі і взаємодії з однолітками і дорослими; 3) сприяти засвоєнню підлітками навичок конструктивної поведінки, вмінню приймати стратегічно важливі рішення та бути відповідальними за їх наслідки.

Програмні заходи передбачали організацію зустрічей підлітків із фахівцями різних сфер (центру соціальних служб, волонтерських об'єднань, культурної та юридичної сфер, релігійних конфесій і громадських об'єднань тощо) для ознайомлення з важливими аспектами творчої діяльності у колективі, з її функціями та основними закономірностями життєдіяльності; з психологічними засадами взаємодії між представниками протилежної статі, з духовно-моральним аспектом соціального буття; відпрацювання підлітками стратегії щодо творчої взаємодії; перегляд та обговорення кінофільмів, розробку кейс-завдань за їх змістом задля спрямування вихованців до самозмін та корекції їхньої поведінки і взаємин з оточуючими.

Кожне заняття складалося з трьох частин: зустріч з представниками різних організацій та об'єднань, перегляд та обговорення кінофільмів, формування у підлітків бажання взаємодіяти з оточуючими.

Очікувані результати:

1. Підлітки володіють знаннями про особистісні і суспільні цінності; знають правила побудови життєдіяльності у творчому колективі (розподіл соціальних ролей та обов'язків);

2. Підлітки мають чітке уявлення про відповідальну і усвідомлену творчу діяльність, цінність і важливість гармонійних відносин у колективі (і для людини, і для суспільства);

3. Підлітки вміють: вести діалог та контролювати власні емоції; прогнозувати та приймати стратегічно важливі рішення; відповідально ставитися до наслідків власних вчинків; надавати моральну підтримку членам творчого колективу та оточуючим.

Слід зазначити, що обираючи важливість напрямів професійної

діяльності соціальних педагогів у такому порядку, зрозуміло, що соціальні педагоги у творчих колективах підлітків зорієнтовані на інноваційний спосіб вирішення соціальних проблем, оскільки вбачають можливість застосування сучасних форм і методів соціально-педагогічної роботи для надання соціальних послуг. Це свідчить про те, що інноваційна складова діяльності соціального педагога набуває важливого значення.

Формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків ґрунтується на сукупності теоретичних положень, суть яких полягає, по-перше, в тому, що гармонійні відносини у процесі формування розглядаються як становлення певного сприятливого середовища, вони розкриваються в певному культурно-освітньому просторовому вимірі й здійснюється цілісно на засадах єдності методологічних підходів, дотримання принципів гуманізації та демократизації творчого середовища.

Зазначимо, що вирішення завдань формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків з урахуванням соціально-педагогічних умов вимагає від соціальних педагогів нових, нетрадиційних підходів до організації творчого процесу взаємодії з підлітками в умовах творчих колективів, зокрема, використання у потенційних можливостей інтерактивних технологій, тренінгів, соціально-педагогічних проектів.

Узагальнення реалізації соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків нами унаочнено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Соціально-педагогічні умови формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків і заходи їх реалізації

Соціально-педагогічні умови	Заходи реалізації
Урахування вікових, статевих, соціальних особливостей підлітків.	Тренінг «Щастя у творчості – крокуймо разом»
Організація дієвого соціально-виховного	Соціально-педагогічний проект

Продовження таблиці 2.1.

простору творчого колективу.	«Оркестр починається з добра»
Забезпечення інтеграції соціально-педагогічних впливів для активізації творчого потенціалу підлітків.	Програма соціально-виховних заходів для підлітків «Готуємось до творчих досягнень»

Таким чином, соціально-педагогічними умовами, що забезпечать ефективність процесу формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків було визначено: урахування вікових, статевих, соціальних особливостей підлітків, які є учасниками творчого колективу; організацію дієвого соціально-виховного простору творчого колективу для формування гармонійних відносин у цьому колективі; забезпечення інтеграції соціально-педагогічних впливів для активізації творчого потенціалу підлітків. Основними заходами з реалізації зазначених умов стали: тренінг «Щастя у творчості – крокуймо разом», соціально-педагогічний проект «Оркестр починається з добра» та програма соціально-виховних заходів для підлітків «Готуємось до творчих досягнень».

У наступному підрозділі здійсимо експериментальну перевірку соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

2.2. Експериментальна перевірка соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків

З метою перевірки виокремлених у попередньому підрозділі соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків нами було обрано для експериментальної групи респондентів оркестр народних інструментів школи мистецтв № 1 м. Нікополь. Ми обрали саме такий

творчий колектив підлітків як оркестр, тому що незважаючи на значний науковий інтерес до проблеми дитячого оркестрового виконавства в народно-інструментальному мистецтві України, поза увагою вчених лишаються чимало суттєвих аспектів, що потребують подальшого дослідження. Так, зокрема, й дотепер невирішеними є питання особливостей функціонування вітчизняних дитячих оркестрів народних інструментів в умовах сьогодення, визначення основних напрямів їх культуротворчої діяльності, висвітлення особистого внеску представників нової генерації художніх керівників.

Визначимо специфіку творчої діяльності в дитячому оркестрі народних інструментів, яка вплинула на проведення експериментальної роботи. Такі оркестри закріпились в музичному побуті України, здобувши визнання. Наголосимо, що частіше в них учащують діти підліткового віку. До складу дитячих оркестрів народних інструментів входять скрипки, басолі, цимбали, бандури, контрабаси, ліри, сопілки, барабан, бубон, тарілки, баян та ін. Проблема формування гармонійних відносин в оркестрі народних інструментів серед підлітків полягає в тому, що часто склад оркестру українських народних інструментів виявляється дещо випадковим, співвідношення груп інструментів у них і їх оркестрова функція надто різноманітні. Так деякі керівники намагаються стягнути в оркестр якомога більше всіляких інструментів, не задумуючись над тим, яку роль вони відіграватимуть [55].

Українські народні інструменти поділяються на три основні групи: ударні, духові та струнні. З'ясовано, що струнна група є основою оркестру, бо вона в порівнянні з іншими групами має більші технічні та художньо-виражальні можливості, відзначається різноманітністю тембрів і засобів звукодобування.

Принципово важливим для педагогів є питання, яким інструментам доручити провідну роль в оркестрі: скрипкам, бандурам, лірам чи цимбалам. Як зазначають Є. Роговська і В. Рутецький, якщо спиратися на народні традиції, що склалися на Україні, то провідну роль в оркестрі слід надати скрипкам, бо вони є найдосконалішими, їх технічні й художньо-виражальні можливості, темброве багатство – дуже широкі [55]. З огляду на це, на перше місце в

оркестрі слід поставити смичкові інструменти – скрипки, басолі та контрабаси. Це повністю збігається з тією функцією, яку скрипка відіграє в ансамблі. Друге місце варто віддати цимбалам. Це, на нашу думку, збігається з тією функцією, яку вони виконують у складі народних ансамблів. Третє місце слід надати бандурам, бо під час виконання на них музики в швидкому темпі створюється шум, який негативно позначається на художній якості виконання в цілому. Ураховуючи цю специфіку нами для проведення експериментальної роботи і було обрано такий творчий колектив підлітків.

Оркестр народних інструментів школи мистецтв м. Нікополь є лауреатом обласних і Всеукраїнських конкурсів. Колектив має великий та різноманітний репертуар і часто виступає в місті й області та поза її межами, неодноразово виїжджав з концертами в інші заклади позашкільної освіти, у дитячі будинки. Колектив бере участь у різних конкурсах та фестивалях. Традиційними заходами для колективу є відтворення українських обрядів та звичаїв. Позитивною і найважливішою стороною колективного музикування є творчий підхід до складання репертуару оркестру та професійної креативної інтерпретації кожного музичного твору.

Цікавим для нашого дослідження є те, що більшість народних пісень, які виконують підлітки, опрацьовані колективно, тобто кожен учасник долучається до інтерпретації твору, подає ідеї, які разом обговорюють і сприймають. Така колективна творча співпраця дуже цінується. У результаті такого творчого спілкування, яким є колективне музикування, с підлітки обмінюються досвідом, знаннями, розвивають свій творчий потенціал, стають кращими музикантами.

У функціонуванні оркестру народних інструментів школи мистецтв ми виділили основні види творчої діяльності підліткового колективу, який можна охарактеризувати як творче об'єднання підлітків за професійним спрямуванням, а саме: 1. Участь у концертах, конкурсах, фестивалях на регіональному, всеукраїнському, міжнародному рівнях. 2. Виступи на радіо та телебаченні. 3. Підготовка і показ звітних та тематичних концертів. 4. Проведення професійних конкурсів, фестивалів серед учнівської молоді у

межах шефської роботи.

Так, наприклад, на початку березня 2020 року цей оркестр підготував звітний концерт із різноманітною та цікавою програмою: українські народні пісні «Їхав, їхав козак містом», «Ой, я молода, на базар ходила», «Ой, розвивайся та і сухий дуб», «За городом кози пасла», «Ой, чорная, чорна ніч», «Ой, у полі три криниченьки», «Ой, на горі цигани стояли», попури на відомі українські народні пісні. Охарактеризуємо послідовність і результати експериментальної перевірки соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

Експериментальна перевірка характеризувала формувальний етап педагогічного експерименту, метою якого було здійснити теоретичне обґрунтування й експериментальне підтвердження (чи відхилення) визначених соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків. Відзначимо, послідовність проведення експериментальної роботи з оркестром народних інструментів як творчим колективом підлітків щодо перевірки визначених й обґрунтованих нами у підрозділі 2.1 соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків здійснювалася у відповідності до встановлених у підрозділі 1.3 критеріїв формування цих відносин (див. рис. 2.1).

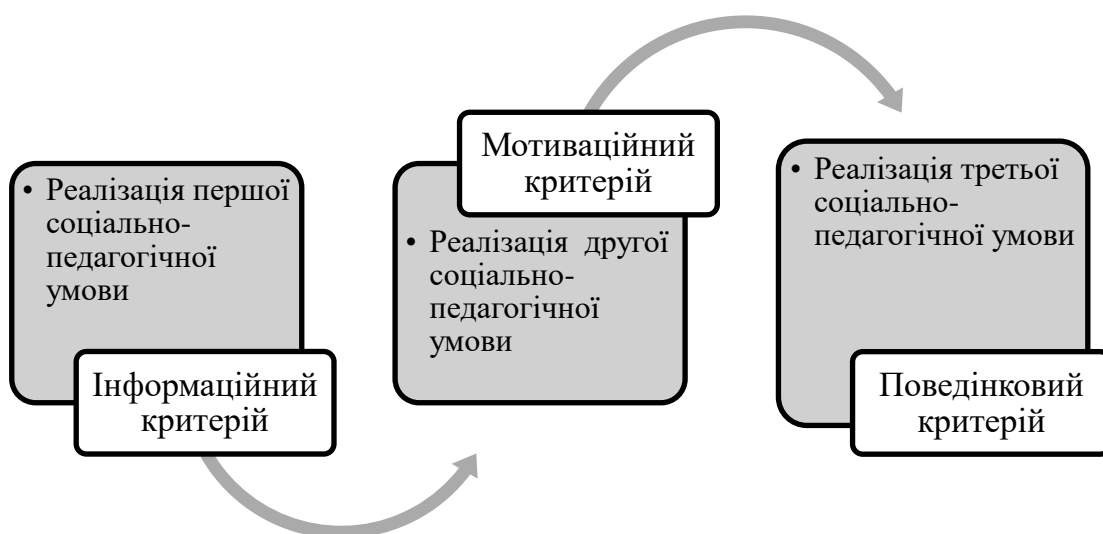

Рисунок 2.1. – Послідовність проведення експериментальної перевірки соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

Метою формувального етапу експерименту була перевірка ефективності впливу розроблених соціально-педагогічних умов на процес формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

Задля досягнення мети під час формувального етапу експерименту розв'язували такі завдання:

1. Інформування підлітків про основи створення та функціонування сприятливого творчого середовища і можливостей реалізації власного творчого потенціалу. Цей аспект формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків реалізовувався через традиційні лекційні форми інформування, використання комплексу тренінгових вправ «Щастя у творчості – крокуймо разом»;

2. Формування цінностей, позитивної мотивації до залучення у процес колективної творчої діяльності, активізація суб'єктивної позиції підлітків. Цей аспект формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків реалізовувався через соціально-педагогічний проект «Оркестр починається з добра», завдяки чому було впроваджено такі форми та методи соціально-педагогічної роботи: рольові ігри та диспути (позитивна мотивації до залучення у процес підготовки до сімейного життя); організація музичних днів.

3. Відпрацювання механізмів рольової поведінки, формування стратегій творчої взаємодії у колективі, вивчення та відпрацювання психологічних засад спілкування з оточуючими, розвиток самосвідомості з метою самозміни і корекції поведінки здійснювалося через реалізацію програми соціально-виховних заходів для підлітків «Готуємось до творчих досягнень».

Базою для формувального етапу було обрано оркестр народних інструментів школи мистецтв м. Нікополь. Кількість учасників експериментальної групи – 55, з них 27 – дівчини (49,1 %) та 28 хлопців (50,9 %). Насамперед, ми здійснили теоретичну й практичну підготовку соціальних педагогів і керівників оркестру до відповідної діяльності з вихованцями, що відбувалася під час тренінгу і реалізації заходів.

Так, наприклад, мета проведення тренінгу «Щастя у творчості – крокуймо

разом» полягала в обговоренні актуальних проблем сьогодення, з якими стикаються підлітки-учасники творчого колективу. Тренінг, як ефективна методична форма соціально-педагогічної роботи з підлітками, складався з трьох взаємозалежних частин, що були спрямовані на розв'язання таких завдань: розширити знання учасників тренінгу про вплив емоцій на процес формування гармонійних відносин в колективі; визначити нові цілі соціально-педагогічної діяльності, спрямовані на розвиток у підлітків мотивації до участі у колективній творчій діяльності; підтримати творчу ініціативу підлітків в оркестрі.

Під час вступної бесіди учасникам було запропоновано пригадати дві ситуації зі свого особистого досвіду: одну з яких вдалося успішно розв'язати, а іншу – що викликала труднощі. Обговорення особливостей підліткового віку було розпочато із з'ясування формули. Учасникам пропонувалося утворити (за сліпим жеребкуванням) три команди та запропонувати свій варіант формули. На фліпчарті було закріплено такі слова та словосполучення: «статус дитини», «статус дорослого», «підлітковий вік», які можна було б змінювати місцями та доповнювати іншими словами. У ході виконання практичних дій було утворено різні варіанти, що цілком самостійні та, як на наш погляд, мають право існувати (наприклад, «підлітковий вік – це зміна статусу дитини на статус дорослого», «підлітковий вік не є чіткою межею між статусом дитини та статусом дорослого», «підлітковий вік це шлях від статусу дитинства до статусу дорослого», «підлітковий вік – це втрата дитячого статусу та наявність нереалістичних уявлень про статус дорослих» тощо).

Надалі ми пропонували учасникам прослухати інформаційне повідомлення про емоції і почуття, їх функції та способи корекції. Закріплюючи матеріал, учасники мали виконати практичну вправу. Для цього кожному – потрібно було обрати одну карту із зображенням певної емоції (інтерес, радість, здивування, страждання, гнів, відраза, презирство, страх, сором). Після цього, учасники по черзі мали записувати на дошці зміст будь-якої ситуації, характерної для підлітків-вихованців закладу інтернатного типу та спробувати виявити ту емоцію, зображення якої було обрано ними на початку вправи, а всі

інші – мали відгадати, про яку саме емоцію йдеться. У ході виконання цієї справи було помітно, що дехто з учасників (соціальні педагоги, психологи, вихователі) відчували певні труднощі під час спроби виявити емоції. Це, на наш погляд, й пояснює ускладнене спілкування підлітків з оточуючими, не розуміння їхнього емоційного стану, а від так і поведінки.

Ключовим моментом тренінгу було представлення авторської методики «Жили-були Цінності» (див. додаток Б. 1). До складу матеріалів методики входить набір карток, які можна використовувати як під час діагностичної роботи, так і у процесі проведення інтерактивних вправ, тренінгів з підлітками тощо. Під час роботи з картками підлітки ознайомилися з назвами 10 карток-шаблонів для творчих завдань (добро, довіра, родина, діти, емоції, вчинки, творчість, дозволя, спілкування, музика), наприклад, учасникам пропонується на зворотному боці картки відобразити її символ або ту річ, що асоціюється з певним словом. Надалі, можна розподілитися за групами (або по 2–3 учасники) та запропонувати відгадати вказану символіку. До кожного зі слів дібрано висловлювання видатних педагогів, вчених, митців, таких карток також 10.

До складу набору увійшли й карти із зображенням картин вітчизняних та зарубіжних художників – 30 штук (по 3 зображення-картини до кожного слова), що сприятимуть більш ширшій характеристиці сутності кожного слова, адже на зворотному боці зображення подано запитання для обговорення змісту, судження, які треба завершити відповідно власних поглядів. Назви цих карток також зображено й у вигляді дерев'яних виробів-слів – 10 шт., призначення яких також досить широке (наприклад, їх можна тримати у руці під час обговорення чи вислову думок; ними можна обмінюватися, коли є труднощі у поясненні; з ними можна працювати у парах, співставляючи сутність і значення двох слів тощо). У ході нашого тренінгу було використано флеш-карти за всіма можливими варіантами. Підлітки із задоволенням висловлювали власні погляди. Така взаємодія викликала позитивні емоції та сприяла активній співпраці між підлітками.

Реалізація першої соціально-педагогічної умови – урахування вікових, статевих, соціальних особливостей підлітків, які є учасниками творчого колективу – відбувалася в експериментальній групі через використання лекційних форм інформування, а також – комплексу тренінгових вправ «Щастя у творчості – крокуймо разом». Вивчення відношення підлітків до цінностей проводилося із застосуванням флеш-карт.

Першим завданням було таке – підліткам було запропоновано заповнити карти відповідно свого досвіду соціальних й особистісних цінностей. Результати відповідей запропонованого першого завдання умовно розподілили на три групи:

- 1) наявність позитивного досвіду розуміння й усвідомлення цінностей – 10,9 % респондентів (6 осіб);
- 2) наявність негативного досвіду розуміння й усвідомлення цінностей – 76,36 % респондентів (42 особи);
- 3) відсутність досвіду розуміння й усвідомлення цінностей – 12,73 % респондентів (7 осіб).

Відповідно відповіді дівчат та хлопців були такими: наявність позитивного досвіду життя у батьківській сім'ї встановлено у 4 дівчат (7,27 %) та у 2 хлопців (3,64 %); наявність негативного досвіду розуміння й усвідомлення цінностей визначено у 20 дівчат (36,36 %); у 22 хлопців (40 %); відсутність досвіду розуміння й усвідомлення цінностей визначено у 3 дівчат (5,45 %) та у 4 хлопців (7,28 %). Спостерігаємо, що відсоткова інформація відображає наявність у підлітків незалежно від статі негативного досвіду розуміння й усвідомлення цінностей, водночас більшість відповідей підлітків засвідчують бажання взаємодіяти з оточуючими.

Наступним завданням у роботі з флеш-картами було обговорення картин відомих художників, що дібрані відповідно запропонованих ключових слів. На зворотному боці зображень на флеш-картці підлітки знаходили запитання та активно включалися у їх обговорення. Серед запропонованих запитань та опорних фраз для роздумів були такі: «Що зображено на цій картині?», «Як на

Вашу думку, що було за пів-години до цього моменту?», «Як Ви вважаєте, які події можуть бути наступного дня?» тощо. Після обговорення змісту картин ми запропонували підліткам переглянути презентаційний матеріал щодо історій написання картин видатними художниками. Підлітки уважно вслухалися, із зацікавленням сприймали особливості життя і самих художників, з розумінням ставили запитання тощо. Зміст завершального завдання полягав у заповненні таких самих карт, але ніби з майбутнього, адже підліткам пропонувалося уявити себе у ролі людини, яка досягла значних творчих результатів. Підлітки так само мали охарактеризувати трьома словами-характеристиками вказані слова.

Після опрацювання відповідей підлітків стосовно їхніх уявлень щодо майбутньої творчої діяльності і гармонійних відносин в оркестрі, помітними є позитивні зміни, що розділені нами на такі групи:

1) спрямованість на творчу діяльність, розвиток власного творчого потенціалу, спілкування з оточуючими, сповнене емоціями, з наявними почуттями взаємодопомоги, вмінням налагоджувати контакти, вирішувати проблемні ситуації тощо – 11 респондентів (20 %), з них 7 (12,73 %) – дівчата, 4(7,23 %) – хлопці;

2) бажання мати високий рівень творчого спілкування і гармонійні відносини з учасниками оркестру, але не готовність докладати власних зусиль – 38 респондентів (69,1%), з яких 18 (32,73 %) дівчат та 20 (36,37 %) хлопців;

3) не виявили інтересу до формування гармонійних відносин з учасниками оркестру і власної творчої діяльності лише 6 (10,9 %) респондентів: 3 (5,45 %) дівчат та 3(5,45 %) хлопців.

Результати роботи з флеш-картами, на яких записані цінності, на наш погляд, є ефективною формою соціально-педагогічної роботи з підлітками, які є учасниками творчого колективу. Обговорення питань, власного життєвого досвіду, отримання додаткової інформації про цінності (під час ознайомлення із зображенням картин) сприяли отриманню від підлітків обґрунтованих й усвідомлених відповідей.

Відповідно до другої соціально-педагогічної умови – організацію дієвого

соціально-виховного простору творчого колективу для формування гармонійних відносин у цьому колективі – було реалізовано соціально-педагогічний проект «Оркестр починається з добра». Відзначимо, що обов'язковим було проведення спільних заходів підлітків з дорослими (наприклад звітний концерт, свята), які було організовано з метою налагодження взаємодії задля усвідомлення учасниками цінності спільних дій оточуючих і оркестру народних інструментів.

Провідними завданнями розроблено й апробованого нами соціально-педагогічного проекту є пропагування позитивного досвіду суспільного життя, розширення знань підлітків про особливостей взаємин оточуючими. Проект тривав три місяці. Участь підлітків з оркестру народних інструментів у проекті дозволила розширити їх уявлення про важливість у побудові соціальних взаємин саме вчинків добра, взаємодопомоги тощо.

Очікувані результати – по завершенні соціально-педагогічного проекту підлітки: володіють знаннями щодо розвитку відносин у колективі, про традиції, звичаї, моральні та правові сторони колективної творчої діяльності; мають позитивну мотивацію до взаємодії з оточуючими, відповідно до загальнолюдського ідеалу; мають досвід продуктивної поведінки у процесі розв'язання проблемних ситуацій у колективі; певний набір привласнених духовно-моральних цінностей (добро, повага, мудрість, віра, вільність і рівність, гідність тощо).

Наведемо приклад проведення методики «Музичні асоціації» (див. додаток Б. 2). Метою цієї методики є формування уявлень підлітків про доброту, чуйність, дбайливість та емпатію у стосунках між однолітками. До завдань було віднесено такі: 1) розвинути уявлення підлітків про значення доброти, чуйності, емпатії та дбайливості у стосунках між однолітками; 2) сформувані позитивні прагнення у підлітків до прояву доброти, чуйності, емпатії та дбайливості у стосунках між однолітками. методика заснована на вмінні підлітків уявляти та фантазувати під час прослуховування музичних творів.

Методика передбачала прослуховування підлітками музичних творів двічі. За першим прослуховуванням підліткам пропонується відобразити на папері усе те, що вони собі уявили під час прослуховування музичного твору. За другим прослуховуванням тих самих музичних творів, підлітки мають переглянути по черзі слова: доброта; чуйність; дбайливість та емпатія, що супроводжуються добіркою міфів та легенд. Після ознайомлення з кожним словом та відповідною легендою, соціальний педагог повідомляє підліткам назву музичного твору та пропонує повторне прослухати твір. Результатом другого етапу роботи має бути ще один малюнок-уявлення підлітків.

По завершенні вправи, соціальний педагог пропонує підліткам пригадати й обговорити, які відчуття в них були взагалі під час сьогоднішньої музичної зустрічі. Під час рефлексії підлітки висловлювали власні почуття та асоціації від прослуховування музичного твору. Переважна кількість підлітків згадували щасливі події свого життя, що викликали в них ці слова (43,64 % респондентів дівчат та 45,55 % респондентів хлопців). Менша кількість підлітків з загальної кількості респондентів охарактеризували лише два музичні фрагменти, пояснюючи це відсутністю інших асоціацій (34,54 % дівчат та 38,18 % хлопців).

Відмітимо, що під час реалізації соціально-педагогічного проекту важливою для вирішення низки питань з теми гармонійних відносин в оркестрі між його учасниками була дискусія, як форма колективного обговорення, мета якого полягала у виявленні найбільш прийнятних поглядів завдяки емоційному поштовху та бажанню активно мислити. Наприклад, робота зі створення колажів була організована як прийом соціально-педагогічного впливу, що ґрунтується на введенні у власний витвір різних предметів (за фактурою та кольором, наприклад, зображення журналів, тощо), завдяки чому підлітки мали змогу моделювати та презентувати майбутню колективну творчу діяльність.

У соціально-педагогічному проекті також було застосовано диспут як вид діалогічного мовлення, спеціально організоване демонстративне зіткнення думок з питань гармонійних відносин у творчому колективі (оркестрі народних інструментів). Такий метод соціально-педагогічного впливу дозволив

усвідомити учасниками цінності спільних дій та вчинків, сприяв налагодженню творчої взаємодії у колективі. Підкреслимо, що в процесі участі у цьому проекті підліткам щоразу пропонувалося заповнювати лист вражень (сьогодні я зробив/ла..., відчув/ла... тому у майбутньому я ...).

По завершенні соціально-педагогічного проекту, нами було організовано підбиття підсумків. Отримані результати підтвердили актуальність та корисність такого виду роботи, підлітки вказали на користь їхньої участі у проекті, доречності та вагомості отриманого досвіду для майбутнього, а також позитивно сприйняли ідею щодо врахування набутих знань та навичок для проведення так званого «Тижня музики».

Реалізація третьої соціально-педагогічної умови – забезпечення інтеграції соціально-педагогічних впливів для активізації творчого потенціалу підлітків – відбувалася у процесі апробації програми соціально-виховних заходів «Готуємось до творчих досягнень», що мала на меті допомогти підліткам в опануванні психологічними засадами спілкування з представниками протилежної статі, формуванні в підлітків стратегій щодо взаємодії у творчому колективі (оркестрі народних інструментів, а також спрямувати вихованців до самозмін та корекції поведінки. Програмою передбачено засвоєння 8 тем (2 години на тиждень), загальною кількістю 16 годин.

Програма соціально-виховних заходів «Готуємось до творчих досягнень» складалася з двох блоків: (план зустрічей підлітків з представниками різних громадських організацій, кінолекторій та методичні рекомендації для соціальних педагогів щодо процесу формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків).

Перший блок передбачав здійснення підготовки підлітків до гармонійних відносин з метою корекції поведінкового власного досвіду та формування соціально-нормативних уявлень. Реалізація завдань першого блоку відбувалася завдяки розробленому плану зустрічей підлітків з суб'єктами впливу (соціальні педагоги, психологи, представники юридичних установ, релігійних та благодійних громад й об'єднань тощо), а також участі у кінолекторії, що

включав перегляд та обговорення кінофільмів на тему цінностей колективної творчої діяльності, особливостей взаємовідносин в оркестрі народних інструментів тощо.

Наведемо фрагментарний опис вправ за окремими темами.

Наприклад тема «Світ творчих емоцій», вправа «Розфарбуємо музику». Мета вправи: сформувати уявлення підлітків про різні музичні твори. Підліткам було запропоновано аркуш паперу та олівці. У вступній бесіді соціальний педагог ставив такі запитання: «Якого кольору, на Вашу думку, народна музика?», «Якого кольору можуть бути народні співи?», «Коли Ви щось добре виконуєте, якого кольору може бути настрій?» тощо.

Надалі, потрібно було уявити себе маляром, завдання якого полягає у розфарбуванні своєї майбутньої творчої діяльності. Перед маляром було розміщено вісім відер фарби (фіолетовий, сірий, коричневий, чорний, синій, зелений, помаранчевий, жовтий). Яке з відер Ви оберете для фарбування власної творчої діяльності? На попередньо підготовленому папері вже зображено людину (без визначення віку та статі), відповідно вибору кольору – підлітки розфарбували ці постаті, визначивши того, хто зображений (вказати, підписавши свою картину). Така вправа корисна й тим, що створювала можливість оцінити психологічний стан підлітків у творчому колективі.

Потім соціальний педагог повідомляв підліткам, що їх та їхні витвори мистецтва запрошено до виставкового залу відомого музею. Для підготовки – є ще час додати все, що вважають за потрібне. Усі картини буде розміщено у виставковому залі, тематика якого «Музика». Відмітимо, що у додатковий час хлопці домальовували друзів, а дівчата – майже всі (25 осіб – 45,45 %), домальовали батька, дехто – обох батьків, будинок тощо, але були такі роботи, автори яких не виявили бажання скористатися додатковим часом і не домальовували нічого – що стало свідченням самотності підлітка. По завершенні процесу розфарбовування усі картини було розміщено на підставках та надано право кожному учаснику побути у ролі екскурсовода. Акцентуємо увагу на тому, що і дівчата, і хлопці із задоволенням розповідали

про власні картини і картини друзів, вказуючи на їх особливості та цінність саме власного зображення.

Виконання цієї вправи, як видно з результатів, засвідчило позитивні зрушення щодо уявлень підлітків про власну творчу діяльність – музику, музичні твори, власні позитивні відчуття серед учасників оркестру народних інструментів школи мистецтв.

Наведемо опис та результати опрацювання теми «Колективна творча діяльність: погляд психолога», яка передбачала зустріч з психологом і тривала 120 хвилин (2 академічні години). Для підлітків було презентовано відео та фотоматеріали щодо музичної діяльності і впливу музичних творів на психіку і поведінку людини. Спілкування підлітків з психологом характеризуємо як продуктивне, адже запитання, що ставили підлітки, не повторювалися, а навпаки – мали характер більшого заглиблення у пропоновану проблему. Зазначимо, що вступна частина зустрічі відрізнялася напруженим характером та складністю, але у ході обговорень та запитань, атмосфера при спілкуванні покращувалася. Відзначимо, що надання інформації у формі кіноперегляду, на нашу думку, було ефективним, адже це є незвичний вид інформативної діяльності для підлітків; вони із захопленням вдивлялися в пропоновані зображення і усвідомлено слухали музичні твори.

Ураховуючи специфіку творчої діяльності в оркестрі народних інструментів необхідно підкреслити, що надзвичайно важливим є те, що у процесі набуття музично-виконавських навичок під час колективного музикування у підлітків формуються такі риси творчої особистості, як здатність творчо, яскраво, емоційно сприймати і відтворювати музичний твір; зосередженість; рельєфне художнє бачення; велике бажання передати слухачам емоційний зміст художнього образу; творче самопочуття, високий інтелектуальний рівень; технічна майстерність; загальна та спеціальна професійна виконавська культура.

Другий блок програми соціально-виховних заходів «Готуємось до творчих досягнень» – надання методичних рекомендації для соціальних

педагогів щодо процесу формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків полягав в поясненні ефективності колективного музикування в оркестрі народних інструментів. Доведено, що колективна форма музикування допомагає підліткам відчувати себе частинкою злагодженого музичного колективу, підпорядковує колективне виконання загальному задуму, а головне – закріплює і розвиває у кожного учасника колективу музично-виконавські уміння і навички, тому упродовж занять оркестру, соціальному педагогові слід організовувати колективне обговорювання музичних творів, які обрані для виконання. Розглядаючи колективну форму музикування як елемент колективної творчої діяльності зазначимо, що для підлітків вона є невід’ємною частиною їх професійного виконавського зросту.

Таким чином, зазначені соціально-педагогічні умови сприяли формуванню гармонійних відносин у творчому колективі підлітків на прикладі оркестру народних інструментів. Результативність цього процесу визначалася урахуванням вікових, статевих, соціальних особливостей підлітків при формуванні у них цінностей колективної творчої діяльності; організацією дієвого соціально-педагогічного простору творчого колективу; забезпеченням інтеграції соціально-педагогічних впливів для активізації творчого потенціалу підлітків.

У наступному підрозділі проаналізуємо ефективність вищезазначених соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

Логічним продовження наукового дослідження щодо формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків є аналіз ефективності соціально-педагогічних умов.

На основі розроблених критеріїв, показників та рівнів (підрозділ 1.3.) перейдемо до виявлення змін у рівнях формування гармонійних відносин у

творчому колективі підлітків в контрольній та експериментальній групах. Порівняння результатів констатувального та формувального етапів дослідження відбувалося на основі методик, використаних на діагностичному етапі експериментальної роботи.

Загальна кількість учасників дослідження становила 73 підлітка, які представляли дві вибірки: контрольну групу (18 вихованців) та експериментальну групу (55 вихованців). У контрольній групі, де не проводилося ніякої спеціальної роботи в цьому плані, розподіл вихованців творчого колективу залишився незмінним.

Як було показано на рисунку 2.1 реалізація першої соціально-педагогічної умови формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків характеризували зміни у респондентів за показниками інформаційного критерію, реалізація другої соціально-педагогічної умови характеризували зміни у респондентів за показниками мотиваційного критерію, а реалізація третьої умови – за показниками поведінкового критерію.

Узагальнення результатів повторного діагностування за показниками кожного із критеріїв формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків респондентів ЕГ і КГ відображено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Узагальнені результати експериментальної перевірки соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків на формувальному етапі

Рівні	ЕГ		КГ	
	К-ть	У %	К-ть	У %
Інформаційний критерій				
Низький	2	3,64	9	50,00
Середній	25	45,45	6	33,33
Високий	28	50,91	3	16,67
Мотиваційний критерій				

Продовження таблиці 2.2.

Низький	3	5,45	7	38,89
Середній	30	54,55	7	38,89
Високий	22	40,00	4	22,22
Поведінковий критерій				
Низький	5	9,09	6	33,33
Середній	24	43,64	8	44,44
Високий	26	47,27	4	22,22

Порівнюючи результати табл. 2.2 отримано:

1) в ЕГ за інформаційним критерієм після проведення формувальних заходів з перевірки першої соціально-педагогічної умови у респондентів превалює високий рівень цього критерію (показник у 50,91 %); в КГ показник за цим критерієм лише склав 16,67 %, а в респондентів превалює показник низького рівня – 50,00 %;

2) за мотиваційним критерієм після проведення формувальних заходів з перевірки другої соціально-педагогічної умови у підлітків з ЕГ спостерігаємо найбільший показник за середнім рівнем (встановлений у 54,55 % респондентів), у той час в КГ за показниками низького і середнього рівня маємо однакові відсотки: по 38,89 %;

3) результати після проведення формувальних заходів з перевірки третьої соціально-педагогічної умови за поведінковим критерієм в ЕГ розподілилися таким чином: високий рівень встановлено у 47,27 % респондентів, середній – у 43,64 % підлітків, низький – лише у 9,09 %.

В КГ розподіл за цим критерієм такий: високий рівень визначено у 44,44 % підлітків, середній – у 44,44 % респондентів, а низький – у 33,33 %.

Отримані показники повторної діагностики підлітків ЕГ і КГ свідчать про те, що в ЕГ після проведення формувальних заходів з реалізації соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків превалюють високого і середнього рівня. У той час, у респондентів КГ

превалює показник низького рівня за всіма критеріями.

Варто підкреслити, що респонденти з низькими показниками за мотиваційним критерієм найменше внутрішньо мотивовані до колективної творчої діяльності.

Вони обрали творчу діяльність (у нашому дослідженні – заняття в оркестрі народних інструментів) як можливість компенсувати власні слабкі риси характеру, тому що потребують соціальних контактів (любви, ідентифікації з ким-небудь, соціальної приєднаності).

На ці проблеми у своїх дослідженнях також вказували Л. Нікітіна [53], А. Чаговець [92]. Також до проблеми низької мотивації у творчій діяльності привертала увагу і зарубіжні дослідники [98; 99].

Ми вважаємо, що маме соціальному педагогові можна вирішити проблему мотивації до колективної творчої діяльності

Метою узагальненого етапу педагогічного експерименту було встановлення динаміки щодо середніх показників рівнів формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків в ЕГ і КГ.

На цьому етапі нами узагальнено середні показники рівнів респондентів ЕГ і КГ і визначено динаміку формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків під час проведення формувальних заходів з перевірки встановлених у підрозділі 2.1 соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

Обчислимо середні показники ($\bar{X}$) рівнів формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків у респондентів ЕГ і КГ як середнє арифметичне показників рівнів за всіма критеріями після проведення заходів з перевірки соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

Відзначимо, що середні показники рівнів за всіма критеріями до проведення експериментальної перевірки нами взяти із табл. А.2 додатку А. Унаочнимо отримані результати у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Узагальненні результати експериментальної перевірки соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків (середні показники у %)

Рівні	ЕГ			КГ		
	До	Після	Динаміка	До	Після	Динаміка
Низький	55,56	6,06	- 46,5	60,00	40,74	- 19,26
Середній	33,33	32,73	- 0,60	27,37	38,89	+11,52
Високий	11,11	46,03	+34,95	12,73	20,37	+7,64

Спостерігаємо в ЕГ респондентів позитивну динаміку щодо середніх показників високого рівня (цей показник підвищився на 34,95 %). Відзначимо, що у підлітків ЕГ середні показники середнього і низького рівня зменшилися відповідно на 0,6 % і 46,5 %. Отримана динаміка свідчить про позитивний вплив формувальних заходів в ЕГ щодо реалізації встановлених нами соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків. Результати, що отримані у респондентів КГ свідчать про наявність незначної позитивної динаміки у середніх показниках високого (він піднявся на 7,64 %) і середнього (збільшення на 11,52 %) рівнів.

За результатами проведеного нами експерименту зазначимо, що значна кількість підлітків на початку належали до низького та середнього рівня формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків. Натомість, у порівнянні з результатами формувального етапу експерименту варто підкреслити, що серед підлітків, які входили до контрольної групи (за результатами контрольного зрізу) не зафіксовано суттєвих позитивних змін щодо процесу формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

Отже, позитивна динаміка рівня формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків, що спостерігалася від початку до завершення дослідно-експериментальної роботи, підтвердила доцільність розроблених та апробованих нами соціально-педагогічних умов.

Таким чином, проведений аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи засвідчив ефективність соціально-педагогічних умов щодо формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

Як видно, позитивна динаміка показників критеріїв формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків є підставою для ствердження про досягнення встановленої мети та розв'язання поставлених завдань.

На основі порівняння результатів констатувального та формувального етапів експерименту сформульовано загальні висновки.

Аналіз даних показав, що загальні результати формувального етапу експерименту підтверджують ефективність розроблених, теоретично обґрунтованих соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

Так, у експериментальній групі чисельність підлітків із високим рівнем зросла на 34,95 %; із середнім рівнем – знизилася на 0,6 %; з низьким зменшилася на 46,5 %.

У контрольній групі після формувального етапу експерименту чисельність підлітків із високим рівнем формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків збільшилася на 7,64 %; із середнім рівнем – на 11,52 %; із низьким зменшилася – на 19,26 %.

З метою унаочнення отриманих середніх показників рівнів формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків за всіма критеріями у респондентів ЕГ і КГ після проведення формувальних заходів з перевірки соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків нами складено діаграму (див рис. 2.2).

Отримані експериментальні дані підтвердили не випадковість у розбіжності результатів оцінювання підлітків контрольної та експериментальної груп, що свідчить про ефективність розроблених і теоретично обґрунтованих соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

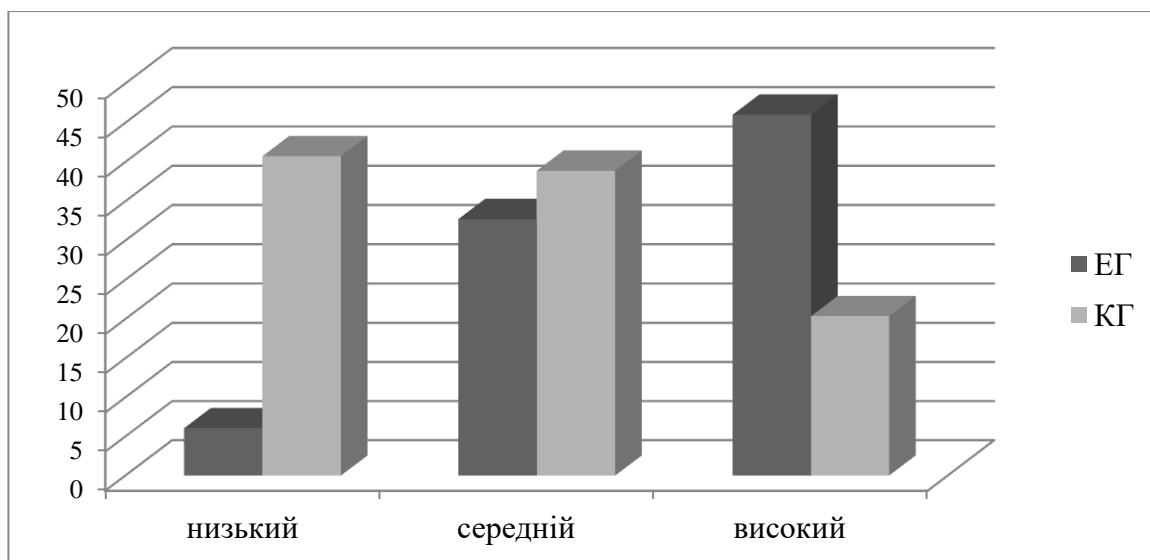

Рисунок 2.2. – Рівні формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків за всіма критеріями у респондентів EG і KG на узагальненому етапі.

Важливо наголосити, що вагомим чинником у організації формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків (наприклад, в умовах оркестру народних інструментів) є те, що діти знаходилися в колективі однолітків. Поєднання індивідуальних та колективних форм роботи дозволяє соціальному педагогу організувати змістовне спілкування підлітків. Спілкування сприяє розвитку контрольних-оцінних дій підлітків, усвідомленню ними способів творчої діяльності та підвищенню її продуктивності.

З метою перевірки достовірності отриманих результатів ми використали критерій Пірсона χ^2 . Для застосування цього критерію важливим є те, що вибірки респондентів обрані випадково, доведена незалежність членів кожної вибірки; сума обсягів двох вибірок більше 20, також – жодна з абсолютних частот, визначених на основі експериментальних даних, має бути менша 10.

$$\chi^2 = \frac{1}{N_1 N_2} \sum \frac{(N_2 p_{1,i} - N_1 p_{2,i})^2}{p_{1,i} + p_{2,i}} \quad (2.1)$$

де N_1, N_2 – обсяги сукупностей, $p_{1,i}, p_{2,i}$ – частоти вибірок.

За цим критерієм нами було здійснене порівняння рівнів формування

гармонійних відносин у творчому колективі підлітків. На підставі отриманих результатів (констатувальний та формувальний етап педагогічного експерименту), ми порівняли вибірки до та після експерименту для експериментальної та контрольної груп. Квантіль критерію Пірсона на рівні значущості 0,05 дорівнює 5,991. Порівняємо цей показник з отриманими показниками критерію Пірсона для ЕГ і КГ.

Для контрольної групи він склав 0,0393, що менш ніж 5,991, тобто рівні формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків не змінилися. Для експериментальної групи він склав 54,501, що свідчить про наявність значних змін у рівнях формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків. Таким чином, проведений аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи засвідчив ефективність соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

Гіпотеза дослідження про те, що спеціально обґрунтовані соціально-педагогічні умови сприяють підвищенню ефективності процесу формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків підтверджена.

Виявлені в процесі аналізу зміни зіставлялися з особливостями системи роботи соціального педагога з формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків за цілями, змістом, принципами, методами, формами організації позашкільної творчої роботи в оркестрі народних інструментів. Експериментальні дані засвідчили, що використання запропонованих заходів з реалізації соціально-педагогічних умов дозволяє вирішити основні завдання соціального виховання підлітків.

Якісні зміни результатів експериментальної групи підлітків, отриманих у процесі дослідження, як за шкалою балів, так і в процентному співвідношенні, свідчать про те, що розроблені й апробовані заходи достатньо ефективні і можуть застосовуватися для вирішення педагогічних завдань у системі формальної і неформальної мистецької освіти.

Зрозуміло, що ефективна соціально-педагогічна діяльність соціального педагога з формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків

суттєво впливала на створення та подальше функціонування творчого середовища (у нашому прикладі середовища оркестру народних інструментів), у якому здійснюється розвиток творчого потенціалу кожного підлітка.

Висновки до другого розділу

У матеріалах другого розділу дослідження теоретично обґрунтовано соціально-педагогічні умови формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків як сукупність чинників, що діють у середовищі творчого колективу і забезпечують результативність підготовленості підлітків до соціально активної колективної творчої діяльності. До визначених соціально-педагогічних умов віднесено такі: 1) урахування вікових, статевих, соціальних особливостей підлітків, які є учасниками творчого колективу; 2) організацію дієвого соціально-виховного простору творчого колективу для формування гармонійних відносин у цьому колективі; 3) забезпечення інтеграції соціально-педагогічних впливів для активізації творчого потенціалу підлітків.

Основними формувальними заходами з реалізації зазначених умов стали: тренінг «Щастя у творчості – крокуймо разом», соціально-педагогічний проект «Оркестр починається з добра» та програма соціально-виховних заходів для підлітків «Готуємось до творчих досягнень». Так, для реалізації першої соціально-педагогічної умови було запропоновано проведення тренінгових вправ з метою підвищення поінформованості підлітків учасників творчого колективу. Задля реалізації другої соціально-педагогічної умови було розроблено низку соціально-педагогічних проектів, спрямованих на налагодження міжособистісних зв'язків у творчому колективі підлітків і формування мотивації до колективної творчої діяльності. Заходи з реалізації третьої соціально-педагогічної умови були спрямовані на формування у підлітків умінь і навичок спілкування у колективі, розуміння емоційного стану оточуючих і підвищення власної позитивної поведінки у процесі творчої діяльності.

Експериментальна перевірка вищезазначених умов і підтвердження їх ефективності було здійснено на формувальному й узагальнювальному етапах

педагогічного експерименту. Метою формувального етапу була перевірка ефективності впливу розроблених соціально-педагогічних умов на процес формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків. Метою узагальнювального етапу було підтвердження (чи не підтвердження) гіпотези дослідження про ефективність визначених й обґрунтованих соціально-педагогічних умов щодо формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

За результатами формувального етапу експерименту було виявлено зростання середніх показників рівнів формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків. Так в експериментальній групі після формувального етапу експерименту чисельність підлітків із високим рівнем збільшилася на 34,95 %; із середнім рівнем – зменшилась на 0,6 %; із низьким зменшилася – на 46,5 %. У контрольній групі чисельність підлітків із високим рівнем зросла на 7,64 %; із середнім рівнем – на 11,52 %; з низьким зменшилася на 19,26 %.

Таким чином, експериментальна робота щодо перевірки ефективності соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків підтвердила висунуту гіпотезу та забезпечила дослідженню належну основу обґрунтування доцільності розроблення теми.

ВИСНОВКИ

Результати теоретичного та експериментального дослідження засвідчили досягнення мети, вирішення поставлених завдань і стали підставою для формулювання таких висновків.

1. У роботі проаналізовано теоретичні основи соціально-педагогічної діяльності творчих колективів підлітків, які розуміємо як специфічну спільноту, суб'єкт впливу діяльності якого змінюється в залежності від стадії розвитку цього колективу, а об'єктом діяльності якого є творча діяльність підлітків, в першу чергу їх творчий розвиток та самовдосконалення.

З'ясовано, що філософсько-педагогічне підґрунтя вирішення проблеми гармонійного виховання дітей підліткового віку базується на засадах філософського принципу внутрішньої єдності етичного та естетичного, моралі й краси, і складає тим самим концептуальну основу дослідження.

Шляхом аналізу психологічних та соціально-педагогічних джерел з'ясовано стан досліджуваної проблеми і уточнено сутність поняття «формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків», яке слід розуміти як системну, багатовимірну діяльність, яка охоплює змістову, організаційно-процесуальну та особистісну складові соціальної активності підлітків в умовах творчого колективу.

2. Визначено зміст і функції діяльності соціального педагога з формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків. Зміст соціально-педагогічної діяльності соціального педагога у творчому колективі підлітків зумовлений культурно-дозвіллевою сферою, спрямованою на соціальне виховання підлітків в контексті їх соціалізації. Специфіка цієї діяльності соціального педагога виявляється в таких її особливостях як нерегламентований характер і, те, що засобами виховання є мистецтво або творчість.

Основними функціями діяльності соціального педагога з формування

гармонійних відносин у творчому колективі підлітків є організаційно-комунікативна, координаційно-організаційна функція, консультативна.

3. Проведений теоретичний аналіз наукової літератури і соціально-педагогічних досліджень дозволив виокремити й теоретично обґрунтувати соціально-педагогічні умови формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків. До цих умов віднесено такі: урахування вікових, статевих, соціальних особливостей підлітків, які є учасниками творчого колективу; організацію дієвого соціально-виховного простору творчого колективу для формування гармонійних відносин у цьому колективі; забезпечення інтеграції соціально-педагогічних впливів для активізації творчого потенціалу підлітків

Реалізація першої соціально-педагогічної умови – урахування вікових, статевих, соціальних особливостей підлітків, які є учасниками творчого колективу – відбувалася через використання лекційних форм інформування підлітків, а також – комплексу тренінгових вправ «Щастя у творчості – крокуймо разом». Мета тренінгу «полягала у формуванні готовності підлітків до життєдіяльності у творчому колективі завдяки аналізу та інтерпретації базових цінностей (довіра, взаємоповага, здоров'я, діалогічне спілкування, творча активність тощо).

Відповідно до другої соціально-педагогічної умови – організацію дієвого соціально-виховного простору творчого колективу для формування гармонійних відносин у цьому колективі – було реалізовано соціально-педагогічний проект «Оркестр починається з добра». Провідними завданнями цього проекту стало пропагування позитивного досвіду суспільного життя, розширення знань підлітків про особливості взаємин оточуючими.

Для реалізації третьої соціально-педагогічної умови формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків – забезпечення інтеграції соціально-педагогічних впливів для активізації творчого потенціалу підлітків – було складено програму соціально-виховних заходів для підлітків «Готуємось до творчих досягнень». Ця програма передбачала засвоєння підлітками спеціально розроблених тем і складалася з двох блоків: план зустрічей підлітків

з представниками різних громадських організацій, кінолекторій та методичні рекомендації для соціальних педагогів щодо процесу формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

4. Експериментальна перевірка визначених й обґрунтованих соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків (на прикладі оркестру народних інструментів) характеризувала формувальний етап педагогічного експерименту, метою якого було здійснити теоретичне обґрунтування й експериментальне підтвердження (чи відхилення) визначених соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків.

Експериментальна робота проводилася за такими етапами: 1) заходи з реалізації першої соціально-педагогічної умови формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків характеризували зміни у підлітків за показниками інформаційного критерію; 2) заходи з реалізації другої соціально-педагогічної умови характеризували зміни у підлітків за показниками мотиваційного критерію; 3) реалізація третьої умови – за показниками поведінкового критерію.

Встановлено, що в ЕГ за інформаційним критерієм після проведення формувальних заходів з перевірки першої соціально-педагогічної умови у підлітків превалує високий рівень цього критерію (показник у 50,91 %), а в КГ показник за цим критерієм склав 16,67 %. Перевірка результатів соціально-педагогічного впливу за мотиваційним критерієм щодо перевірки другої соціально-педагогічної умови довела, що у підлітків в ЕГ найбільший показник за середнім рівнем (встановлений у 54,55 % респондентів), у той час в КГ отримано однакові показники низького і середнього рівня (по 38,89 %). Отримані результати після проведення формувальних заходів з перевірки третьої соціально-педагогічної умови за поведінковим критерієм в ЕГ розподілилися таким чином: високий рівень встановлено у 47,27 % підлітків, середній – у 43,64 %, низький – лише у 9,09 %. У КГ розподіл за цим критерієм інший: високий рівень визначено у 44,44 % підлітків, середній – у 44,44 %

респондентів, а низький – у 33,33 %.

Виявлені в процесі аналізу зміни зіставлялися з особливостями діяльності соціального педагога з творчим колективом підлітків з метою формування гармонійних відносин за цілями, змістом, принципами, методами, формами організації позашкільної творчої роботи в оркестрі народних інструментів. Узагальнені експериментальні дані засвідчили, що використання запропонованих соціально-педагогічних заходів з реалізації соціально-педагогічних умов підтверджує гіпотезу дослідження.

Таким чином, мету і завдання дослідження виконано, гіпотезу дослідження підтверджено.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблеми. У подальшому вбачає за необхідне розробити форми та методи соціалізації вихованців в умовах творчих колективів та вивчити особливості впровадження цих форм та методів в соціально-педагогічної роботу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т. Ф. Сімейне виховання : концептуалізація ідей теорії і практики : монографія. Київ ; Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. 437 с.
2. Алексеєнко Т. Ф. Соціальна педагогіка: словник довідник / за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. Вінниця: Планер, 2009. 542 с.
3. Алексеєнко Т.Ф. Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді: монографія / за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. Київ : Задруга, 2017. 168 с.
4. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания: Изд. Ленингр. ун-та, 1968. 339 с.
5. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / за ред. О. В. Безпалько. Київ : Академвидав, 2014. 312 с.
6. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Либідь, 2008 848 с.
7. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості у 2 т. Чернівці : Букрек, 2015. Т. 2. 640 с.
8. Боголюбская М. С. Музыкально-хореографическое искусство в системе эстетического и нравственного воспитания. Москва : ВНМЦ НТ и КНР, 1986. С. 8–44.
9. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования. Ростов-на-Дону: Феникс. 2000. 56 с.
10. Бочарова В. Г. Профессиональная социальная работа: личностно ориентированный подход: монография. Москва : Институт педагогіки социальной работы РАО, 1999. С. 51–64.
11. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: автореф. дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07. Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2004. 42 с.
12. Вайнола Р. Х. Особистісний розвиток майбутнього соціального педагога в

- процесі професійної підготовки: монографія. Київ: ХНРБЦ, 2008. 460 с.
13. Васянович Г. П. Педагогічна етика: навч. посібник. Київ: Академвидав, 2011. 256 с.
  14. Воробьева С. В. Управление образовательными системами: Учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. 2-е изд. Москва : Юрайт, 2018. 491 с.
  15. Гаврилюк О. О. Консультування як метод роботи майбутнього соціального педагога у навчальному закладі. Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / Хмельницький : ХНУ, 2014. С. 83–84.
  16. Гончар Л. В. Формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку: монографія. Київ : 360 с.
  17. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
  18. Гошовський Я. О. Психолого-педагогічні основи ресоціалізації депривованих підлітків: автореф. дис. д-ра психол. наук: 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ , 2009. 36 с.
  19. Гудовсек О. А. Становлення і розвиток естетичного виховання учнів у позашкільних закладах України (1954 – 1991 рр.): автореф. дис. к-та пед. наук. Рівне, 2011. 20 с.
  20. Давидов М. Історія виконавства на народних інструментах. (Українська академічна школа): підруч. Київ : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2005. 420 с.
  21. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. Москва : АСТ, 2003. В 4-х т. Т.4. 1144 с.
  22. Дейнега В. Музичний інструментарій як показник специфіки оркестру народних інструментів. *Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського*. К., 2002. Вип. 22. Кн. 8. С. 119–129.
  23. Довгань Н. Ю. Виховні інваріанти розвитку особистості у процесі позааудиторної спортивно-масової роботи. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. № 3(308). 2017.

- C.21–29.
24. Євтух М. Б. Культура взаємин : підручник. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2012. 340 с.
  25. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. 2-ге вид. Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
  26. Енциклопедія освіти / відповід. ред. В. Г. Кремень ; Акад. пед. наук України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
  27. Иванов В. Г. Коллектив и личность. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1971. 112 с.
  28. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога: навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2008. 240 с
  29. Заверико Н. В. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Київ: Слово, 2011. 260 с.
  30. Зверєва І. Д. Соціальна педагогіка: Мала енциклопедія / І.Д. Зверєва, О.В. Безпалько, І.В. Братусь та ін. Київ : Центр учб. л-ри, 2006. 336 с.
  31. Зверєва І. Д. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 316 с.
  32. Кальченко Л. В. Історико-педагогічний аналіз суспільної практики подолання й попередження проблеми соціального сирітства на українських землях у складі Російської держави (початок XVII – середина XIX століття). *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2013. № 3. С. 86–95.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spttp_2013_3_13
  33. Капська А. Й. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. А. Й. Капської. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 468 с.
  34. Каджаспірова Г. М. Педагогічний словник. Москва : Асадема, 2001. 320 с.
  35. Кириченко Т. Одностатеві шлюби – міф чи реальність? *Право і безпека*. 2012. 5. С. 207–210.
  36. Клепіков О. І. Основи творчості особи : навч. посібнику. Київ : Вища школа, 1996. 295 с.
  37. Клочан Ю. В. Загальна характеристика напрямів соціально-педагогічної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі. *Вісн. Харк. держ. акад. культури: зб. наук. пр.* 2012. Вип. 36. С. 276–283.

38. Кон И. С. Психология старшеклассника. Москва : Просвещение, 1980. 124 с.
39. Кравець В. П., Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерні дослідження: прикладні аспекти: монографія. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2013. 440 с.
40. Лактионова Г. М. Актуальные проблемы социализации девушек-подростков. Київ : А.Л.Д., 1995. 104 с.
41. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. Москва : Политиздат, 1975. 307 с.
42. Лісовець О. В. Теорія та практика формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти: автореф. дис. д-ра пед. наук. Донбаський державний педагогічний університет. Слов'янськ, 2019. 42 с.
43. Литвин І. М. Творчість як одна із педагогічних умов фасилітативної діяльності соціального педагога. *Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 24. С. 63–67.
44. Логвиненко Т. О. Теорія і практика підготовки соціальних працівників в університетах Скандинавських країн: Данія, Норвегія, Швеція: автореф. дис. д-ра пед. наук. Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич, 2016. 46 с.
45. Лях Т. Л. Мотивація до волонтерської діяльності. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 22(8). С. 84–91.
46. Макаренко А.С. Книга для родителей. Москва : Правда, 1987. 352 с.
47. Малиношевський Р. Онтологія концепцій виховання як методологічний конструкт. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2018. Вип. 22. С. 153–162.
48. Манохіна І. В. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: навч. посіб. Дніпропетровськ : Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2012. 88 с.
49. Мирончук Н. М. Формування культури міжособистісних взаємин старших

- підлітків у позаурочній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання». Київ, 2007. 20 с.
50. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. Москва : Педагогика, 2002. 200 с.
51. Музыкальный энциклопедический словарь / гл. ред. Г. Келдыш. Москва : Советская энциклопедия, 1990. 672 с.
52. Наказ МОН «Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України» № 864 від 28.12.2006 р. URL : <https://sites.google.com/site/socialnijpedagogvosviti/planuvanna-roboti>
53. Никитина Л. Е. Социальная педагогика в системе гуманитарного знания: структура и святы. URL : <http://lespegiko.ru/page/Statii/Soc-Ped-1.htm>
54. Особистість у гармонії з природою: методичні рекомендації. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019. 72 с.
55. Оркестр народних інструментів : навчально-методичний посібник / за ред. Є. В. Роговська, В. В. Рутецький. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 220 с.
56. Отич О. М. Мистецтво у розвитку індивідуальності педагога : історичний і методологічний аспекти: монографія / за ред. І. А. Зязюна. Чернівці : Зелена Буковина, 2009. 268 с.
57. Падалка Г. М. Педагогика мистецтва: монографія. Київ : ЗНУ, 2008. 274 с.
58. Павлик Н. В. Теорія і практика організації неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів: монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. 350 с.
59. Пазекова Г. Е., Пазеков Е. В. Феноменология психологической гармонии личности. Фундаментальные исследования. 2015. № 2–15. С. 3399–3403.
60. Пальчевський С. С. Соціальна педагогика : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2005. 560 с.
61. Пахомова О. М. Розвиток соціальності особистості як соціально-педагогічна проблема. *Соціальна педагогика: теорія та практика*. Луганськ:

- Видавництво ЛНПУ імені Тараса Шевченка «Альма-матер». 2006. № 3. С. 4–9.
62. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. Москва : Политиздат, 1982. 255 с.
63. Петрочко Ж. В. Дитина у складних життєвих обставинах: соціальнопедагогічне забезпечення прав : монографія. Рівне : Вид-во О. Зень, 2010. 368 с.
64. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013). Урядовий кур'єр, 04.07.2013, 117 / 155 від 29.08.2013.
65. Про освіту: Закон України від 5.09.2017 № 2145–VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38–39 / Ст. 380. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
66. Про позашкільну освіту: Закон України від 07.12.2000 № 2120-III. Відомості Верховної Ради України 2000, № 46 / Ст. 393. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>
67. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Харків : Прапор, 2009. 672 с.
68. Радул В. В. Соціолого-педагогічний словник. Харків : Мачулін. 2015. 444 с.
69. Рашковська І. В. Використання психологічного тренінгу в процесі становлення ідеального «Я» підлітка. *Scienceand Educationanew Dimension. Pedagogiand Psychology*, II (14). Issue: 27, 2014. P. 103–106.
70. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті : автореф. дис. ... д. пед. наук : спец. 13.00.05; Луган. нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2005. 44 с.
71. Рись М. Ю. Творчий підлітковий колектив як соціальне середовище самореалізації старших підлітків у позашкільній діяльності. *Вісник Запорізького національного університету*, 2010. № 10. URL : https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/ped_2010_2/130-134.pdf
72. Савельчук І. Б. Парадигмальний соціалотехнологічний дискурс оновлення підготовки соціальних працівників в умовах університету. Сучасні соціальні

- технології в освіті. Колективна монографія. Житомир : Вид. О. О. Євенок, 2018. С. 93–126.
73. Савчин М. В. Вікова психологія. Київ : Академія, 2011. 395 с.
74. Сейко Н.А. Соціальна педагогіка: Курс лекцій. Житомир : Житомир. держ. пед. ун-тет, 2002. 260 с.
75. Сироєжко О. В. Музично-естетичне виховання підлітків у дитячому оркестрі народних інструментів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019 Вип. 69. С. 219–223.
76. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник. Київ : Міленіум, 2006. 344 с.
77. Словник української мови: в 11 томах. Київ : Наук. думка, 1980. Т. 11. С. 326–491.
78. Сокольська Л. П. Робота соціального педагога в закладах освіти. Конспект лекцій для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка та практична психологія». Хмельницький : ХНУ, 2006. 98 с.
79. Социальная педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. В. А. Никитина. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. 272 с.
80. Социальная психология. История. Теория. Эмпирические исследования / под ред. Е. С. Кузьмина, В. Е. Семенова. Изд-во Ленингр. унта, 1979. 288 с.
81. Стан та чинники здоров'я українських підлітків : монографія / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, О. Р. Артюх та ін.; наук. ред. О. М. Балакірева. Київ : «К.І.С.», 2011. 172 с.
82. Стасевський Ю. С. Творчий студентський колектив: теоретичний аспект. *Педагогіка та психологія*. 2019. 55. URL : <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/pedagogy/article/view/1734>
83. Сухенко Я. В. Соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу: перші кроки (довідниково-методичний посібник). Полтава : ПОІППО, 2006.

80 с.

84. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ: Акта, 2012. 564 с.
85. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. Київ : Рад. школа, 1976. Т. 2. 670 с.
86. Токарева Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу : монографія. Кривий Ріг, 2014. 312 с.
87. Трубавіна І. М. Професійні функції соціального педагога з сім'єю. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2010. № 24. С. 190–199.
88. Федорченко Т. Є. Соціально-педагогічні засади профілактики девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2013. 44 с.
89. Фельдштейн Д. И. Психологические основы общественно-полезной деятельности в воспитании подростков. Москва : Педагогика, 1982. 224 с.
90. Философский энциклопедический словарь / редкол. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. 2-е изд. Москва : Сов. Энциклопедия, 1989. 815 с.
91. Харченко С. Я., Краснова Н.П., Харченко Л.П. Професійна етика соціального педагога: навч.-метод. посіб. Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2009. 562 с.
92. Чаговец А. І. Проблеми гармонійного виховання дітей дошкільного віку в історії педагогічної думки. Теорія та методика навчання та виховання. 2018. Вип. 44. С. 123–139.
93. Чернуха Н. М. Інтеграція виховних соціальних впливів суспільства у формуванні громадянськості учнівської молоді: автореф. дис. доктора пед. наук). Луганськ. 2007. 42 с.
94. Шабанов В. П. Педагогічні умови громадської соціалізації студентів коледжу в поза навчальній діяльності. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2014. № 5(1). С. 229–236.

95. Шацький С. Т. Зміст та метода педагогічної роботи. Хрестоматія сучасних педагогічних течій. Харків : Держвидав України, 1926. С. 84–91.
96. Шевчук О. Основи цілісного гармонійного розвитку особистості майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2018. 2. С.254–263.
97. Ярошинська О. О. Середовищний підхід в професійній освіті: теоретичні засади та перспективи впровадження. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011. № 4 (1). С. 104–109.
98. Boal A. *Theatre of the Oppressed*. London : Pluto Press, 2000. 219 p.
99. OECD: *Trends Shaping Education* (2019). OECD Publishing, Paris. http://doi.org/10.1787/trends_edu-2019-en

ДОДАТКИ

Додаток А

Оцінювання рівнів формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків

Таблиця А.1

Критерії формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків і методи діагностики

Критерії	Методи діагностики
Інформаційний	Включене спостереження; опитування
Мотиваційний	Опитувальник «Список особистісних переваг» (А. Едвардс ЕPPS (1954 р.))
Поведінковий	Метод експертних оцінок

Загальний показник (у балах) для кожного респондента визначався як середньоарифметичне балів за трьома критеріями по формулі:

$$\bar{X} = \frac{\sum_{i=1}^3 X_i}{3} \quad (\text{A.1})$$

Таблиця А.2

Середні показники критеріїв формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків і рівні

Рівні	Значення $\bar{X}$ (у балах)
Низький	1 – 3
Середній	4 – 6
Високий	7 – 9

Джерело: Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика: навчальний посібник.

Харків: НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

Додаток Б

Заходи з реалізації соціально-педагогічних умов формування гармонійних відносин у творчому колективі підлітків

Додаток Б.1

Тренінг «Щастя у творчості – крокуймо разом»

Теми: «Палітра творчого життя», «Жили-були Цінності», «День народження Мистецтва», «Про взаємоповагу і не лише», «У країні Здоров'я», «Від реплік до діалогу і спілкуванню», «Дорога до щастя».

Приклад методики «Жили-були Цінності»

Мета: вияви рівня знань з цінностей творчої діяльності

Завдання:

- 1) сприяти правильному формуванню уявлення вихованців про суспільні й особистісні цінності (здоров'я, довіра, взаємодопомога, діалогічне спілкування);
- 2) сформувати позитивні уявлення про цінності колективної творчої діяльності

Після проведення методики, вихованці будуть здатні: описувати вказані цінності творчої діяльності; визначати властивості цінностей та їх роль у власному житті.

Форма проведення: методика розрахована 5 учасників (поділ вихованців на міні-груп, але не одночасна робота з ними). Інтерактивність проведення дозволить вихованцям виявити самостійність та надати обґрунтованість щодо власного вибору.

Засоби і допоміжні матеріали: картки з назвами цінностей (5 штук) та картки з описом цінностей (5 описів для кожної цінності по 5 копій).

Опис методики:

Оцінювальна шкала: оцінювання відповідності опису назві цінності – 2 б. Якщо учасник обрав правильно 4-5 характеристик тієї цінності, що була

позначена на його картці – отримує відповідно 8-10 балів, що означає високий рівень знань про цінності. У випадку правильно обраних 2-3 характеристики тієї цінності, що була позначена на його картці – отримує відповідно 4-6 балів, що означає середній рівень знань про цінності. У разі обрання лише 1 картки, тобто отримання 2 балів – отримуємо низький рівень знань про цінності.

Вступ

Настанова: за час перегляду фотоматеріалів та прослуховування добірки віршів про цінності, підлітки мають навчитися розрізняти їх зміст і значення. Для перевірки та закріплення своїх знань, вихованцям буде запропонована вправа «Жили-були Цінності».

Практична частина і обговорення:

1. Демонстрація фото та відеоматеріалів, а також добірка віршів про цінності.

2. Вправа «Жили-були Цінності». Сьогодні кожен з нас буде грати роль певної цінності, які зібралися йти до людей, щоб дарувати їм здоров'я, любов, довіру, взаємоповагу та можливість спілкування (ведучий роздає учасникам картки з назвою цінностей так, щоб кожен з них міг бачити лише свою назву).

3. Обговорення вправи.

Додаток Б.2

Соціально-педагогічний проект для підлітків, що відвідували творчий колектив

«Оркестр починається з добра»

Методика «Музичні асоціації»

Мета: формування уявлень підлітків про доброту, чуйність, дбайливість та емпатію у стосунках між однолітками.

Завдання: 1) розвинути уявлення підлітків про значення доброти, чуйності, емпатії та дбайливості у стосунках між однолітками; 2) сформувати позитивні прагнення у підлітків до прояву доброти, чуйності, емпатії та дбайливості у стосунках між однолітками.

Після проведення методики, підлітки будуть здатні:

– характеризувати доброту, чуйність, дбайливість та емпатію;

– описувати відчуття відповідно до прояву доброти, чуйності, дбайливості та емпатії (як до себе, так і власні прояви до оточуючих людей).

Форма проведення: інтерактивна, що дозволяє під час проведення методики кожному підлітку реалізуватися як особистість, демонструючи власні якості відповідно до музичних асоціацій (уявлення про доброту, чуйність, дбайливість та емпатія у проекції власних стосунків з однолітками).

Засоби і допоміжні матеріали: папір, фарби, олівці, добірка аудіо записів з інструментальними музичними композиціями

Опис методики: методика «Музичні асоціації» складається з трьох частин: вступу, практичної діяльності та обговорення, а також – рефлексії.

Вступ. Установка: методика заснована на вмінні підлітків уявляти та фантазувати під час прослуховування музичних творів. Методика передбачає прослуховування творів двічі.

За першим прослуховуванням підліткам пропонується відобразити на папері усе те, що вони собі уявили. За другим прослуховуванням тих самих музичних творів, підлітки мають переглянути по черзі слова: доброта; чуйність; дбайливість та емпатія, що супроводжуються добіркою міфів та легенд. Після ознайомлення з кожним словом та відповідною легендою, підліткам повідомляється вже назва музичного твору та пропонується повторне прослуховування творів. Результатом другого етапу роботи має бути ще один малюнок-уявлення підлітків.

Практична частина і обговорення:

1. Прослуховування чотирьох мелодій.
2. Відображення уявлень підлітків на папері.
3. Перегляд чотирьох слів, ознайомлення з міфами та легендами відповідно змісту слів.
4. Повторне прослуховування музичних творів та відображення уявлень на папері.
5. Обговорення малюнків у групі.

Рефлексія:

1. По завершенні вправи, підліткам пропонується пригадати, які відчуття в них були взагалі під час сьогоднішньої музичної зустрічі?
2. Визначити, яке зі слів підлітками було найбільш зрозумілим, а яке –

найменше.

Джерело: самостійна розробка автора